

Çölemerik Erkek Rüştîye Mektebi

Serkan ERDOĞAN

Dr., Türkiye

E-Mail: serkane6@gmail.com

ORCID ID: 0000-002-9919-4479

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 15.12.2021 Kabul Tarihi / Accepted: 07.04.2023

ÖZ

ERDOĞAN, Serkan, **Çölemerik Erkek Rüştîye Mektebi**, CTAD, Yıl 19, Sayı 37 (Bahar 2023), s. 311-345.

XIX. yüzyılda Avrupa merkezli yeniliklerin eğitim yoluyla gerçekleştirilebileceğinin anlaşılmasıyla Osmanlı Devleti'nde önemli adımlar atılmıştır. İlk olarak, II. Mahmud Dönemi'nde memur ihtiyacını karşılamak amacıyla modern eğitim kurumları kademelendirilmiş, sıbyan mekteplerinin ardından rüştîye mektepleri açılmıştır. Rüştîye mekteplerinin sayısı kısa sürede hızla artmış, 1869 yılında çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile rüştîye mektepleri ile ilgili önemli düzenlemeler yapılmıştır. Nizamname ile nüfusu beş yüz haneye ulaşan idari birimlerde erkek rüştîye mektebi açılması hükmüne bağlanmış olup 1869 yılını müteakiben birçok kaza merkezinde rüştîye mektepleri faaliyete girmiştir. Ardından imparatorluğun birçok kazasında ve bölgesinde rüştîye mektebi açılmış olsa da Hakkâri sancağının merkez kazası olan Çölemerik'te 1889 yılına kadar rüştîye mektebi açılmamıştır. Yalnızca mezkûr yıldan önce bir dönem Hakkâri'nin merkez kazası konumundaki Elbak/Başkale'de rüştîye mektebi hizmete girmiş ve faaliyetlerine başlamış, tam teşekküllü olmasa da bölgeye hatırı sayılır bir eğitim imkânı sunulmuştur. Bölgede açılan bu rüştîyenin ardından Çölemerik'te de yeni bir rüştîye kurulmuş

ve Anadolu'nun en ücra noktalarından biri olan bölgede modern manada eğitimin ilk örnekleri tevdi edilmiştir. İşbu kurumun açılmış olduğu 1889 yılından sonra salname ve arşiv kayıtlarında Çölemerik Rüştîye Mektebi, bölgenin mevcut durumunun anlaşılması ve yerelin devlet ile olan ilişkisinin görülmesi açısından kayda değer bilgiler sağlamıştır. Daha evvel de söylendiği üzere Çölemerik Rüştîye Mektebi'nin eğitim faaliyetlerine başlamasıyla bölgede modern manada eğitimin ilk örnekleri görülmüş, fakat bölgede ilk dönemlerde mektebe talebe bulma sıkıntısı baş göstermiştir. Geçmişte Çölemerik'te kayda değer bir eğitim hizmetinin verilmemesi ve bölgeye nitelikli muallim bulma sıkıntısının ortaya çıkması verilmek istenen eğitimin sekteye uğramasına ve Çölemerik'te düşük profilli bir eğitim anlayışının hasıl olmasına sebebiyet vermiştir. Doğal olarak, bu durumlar da öğrenci sayısının dönem içerisinde çeşitli değişiklikler göstermesine etki etmiştir. Keza bu çalışmada Maarif Salmeleri ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden elde edilen belgelerden hareketle Çölemerik Erkek Rüştîye Mektebi'nin coğrafi şartlardan nasıl etkilendiği, eğitim-öğretim faaliyetleri, kuruluş süreci, eğitici personelleri ve ders-araç gereçleri ile fiziksel donanımı gibi konular üzerinde durulacak olup bölgenin mevcut durumu ve Çölemerik'in devlet politikasındaki rolü hakkında da muhtelif bilgiler verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Rüştîye, Hakkâri, Çölemerik, Eğitim Tarihi, Muallim.

ABSTRACT

ERDOĞAN, Serkan, **Çölemerik Boys' Secondary School**, CTAD, Year 19, Issue 37 (Spring 2023), pp. 311-345.

In 19th century, important steps were taken in the Ottoman Empire by understanding that western European innovations could be realized through education. Firstly, modern educational institutions were stepped up to meet the needs of civil servants during the era of Mahmoud II, and secondary schools known as rushdiyes were opened after elementary (sibyan) schools. The number of rushdiyes increased rapidly in a short time, and important arrangements were made regarding these schools with the Statute on General Education sued in 1869. With this statute, it was decided to open rushdiyes in administrative units with a population of five hundred households. Following the year 1869, these schools were opened in many sub-province centers. Despite the fact that many rushdiyes were opened in a lot of subprovince centers and areas in the empire, a rushdiyes was not opened in Çölemerik, the sub-province center of Hakkari district until 1889. However, it was observed that a rushdiyes was put into service and started education in Elbak/Başkale, which was the sub-province center of Hakkari beforehand, and even though this school was not sufficient, it still provided a great opportunity for education for the area. Another rushdiyes similar to this one was opened in Çölemerik, and

in this region, which was one of the most remote centers in Anatolia, the school served as the first model for modern education. After 1889, in which this school was put into service, rushdiyes provided prominent information for presenting the current situation of the area and reflecting the relationship between the government and the local administration, as understood from the insights obtained from yearbooks and archival records. As mentioned above, with the establishment of Çölemerik Rushdiye School, modern education was given for the first time in the area; however, in the first phases of this process, providing students for the school posed a problem. The facts that education was not sufficient in Colemerik in the past and that many problems occurred about finding qualified teachers to be sent to the area caused an interruption in education goals and low profile approaches in education in Colemerik. Naturally, these issues affected the number of students, and the numbers changed several times in the period in question. This study will focus on issues such as how Colemerik Rushdiye School for Boys was affected by geographical conditions, education activities in this school, the process of its establishment, the school personnel, course materials and its physical structure based on the documents obtained from the Education Yearbook (Maarif Salname) and the Ottoman Archives of the Prime Ministry, and the current situation of the area and the role of Çölemerik in government policy will be covered.

Keywords: Rushdiye, Hakkari, Çölemerik, Education history, teacher.

Giriş

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyıl öncesinde eğitim, adliye ve iftâ hizmetlerinde ihtiyaç duyduğu beşerî sermayeyi büyük ölçüde medreseler vasıtasıyla karşılamıştır. Klasik Dönem’de yaygın ve güçlü eğitim kurumları haline gelen medreseler, uzun süre ihtiyaç duyulan beşerî sermayenin yegâne kaynağı olarak kalmıştır. Bu anlamda, XIX. yüzyıla değin Osmanlı eğitiminin medreselerin tesiri altında olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Medreselerin yanında sıbyan mektepleri dinî ve gündelik hayatta ihtiyaç duyulan temel bilgilerin verildiği ilköğretim kurumu işlevini yerine getirmiştir. Büyük bir modernizasyon sürecinin yaşandığı XIX. yüzyılda Avrupa’nın örnek alınarak Batılı tarzda eğitim kurumlarının da imparatorluk bünyesinde açılması devletin eğitim sistemini çift başlı hale getirmiş, imparatorluk sınırları içerisinde eğitim ve öğretim faaliyetleri geleneksel yöntemlerin izlendiği ve Avrupalı eğitim sisteminin kademeli olarak uygulanmaya çalışıldığı kurumlar etrafında teşekkül etmiştir. Geleneksel eğitimin verildiği kurumlar olarak göze çarpan sıbyan mektepleri ve medreseler, yerlerini yavaş yavaş Batılı tarzda eğitim vermeye çalışan, yeni nesil eğitim kurumlarına bırakmıştır. Bu bağlamda, Osmanlı İmparatorluğu’nun bünyesinde gerçekleştirmiş olduğu bu ameliyeler ve faaliyetler, eğitim-öğretim sisteminin

modernizasyonu noktasındaki ilk adımları olmuştur. Zamanla geleneksel eğitim kurumları olan sıbyan mektepleri ve medreselerin yerini modern eğitim veren iptidailer, rüştiyeler, idadiler, sultaniler ile "mekâtib-i âliye" denilen dârümuallimîn, dârümuallimât, mesleki ve teknik eğitim kurumları ve darülfünun almaya başlamıştır. Bir başka ifade ile geleneksel eğitim kurumları varlığını sürdürmekle birlikte ikinci plana atılmış ve Batılı tarzı yansıtan çeşitli derecelerdeki mektepler eğitim-öğretim sisteminin modernizasyonunda atılan ilk adımları oluşturmuştur.¹

“Modernleşme süreci” olarak da adlandırılan bu dönemde yeni mekteplerin açılmasının gerekli olduğu düşünülmüş ve imparatorluk, bu yönde çalışmalar yapmıştır. Her ne kadar XVIII. yüzyılda imparatorluk bünyesinde askerî bir okul olan Hendeshâne'nin ıslah edilmesi (1734) ve denizcilik faaliyetlerini geliştirmek ve tersane zümresini eğitmek amacıyla açılan Mühendishâne-i Bahr-i Hümayun'un (1776) kurulması Batılı tarzdaki eğitim sürecine geçişin ilk örnekleri olarak kabul edilse de bunların tebaaya yönelik bir amaç gütmemesi ve avamla doğrudan bir bağlantısının olmaması yapılan bu girişimleri XIX. yüzyıldaki muadillerinden ayıran en önemli nokta olmuştur.² Öte yandan, II. Mahmud Dönemi'nde Batılı tarzda eğitim sürecine geçişin en önemli göstergesi, erkek çocuklarına yönelik ilköğretime katılım zorunluluğunun yürürlüğe girmesi ve ardından da ileri seviyede eğitim alabilmeleri amacıyla Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi olmuştur.³ Diğer bir deyişle, imparatorluk XIX. yüzyıldan itibaren eğitim faaliyetlerini yavaş yavaş halka indirgemeye başlamış ve nihayetinde, tebaa, eğitim-öğretim sürecinin asli unsuru haline gelmiştir. Bu bağlamda, Sultan II. Mahmud 1827'de açılan Tıphâne-i Âmire ve Cerrahhâne-i Âmire ile askerî bir okul olan Mekteb-i Erkân-ı Harbiye adına öğrenci yetiştirecek ve devletin artan bürokratik faaliyetlerine katılım sağlayabilecek yeni bir eğitim müessesesi kurmuş, “Rüştiye”⁴ adı verilen bu mektepler sivil ortaöğretim kurumlarının temelini teşkil etmiştir.⁵

¹ Cahit Yalçın Bilim, *Türkiye’de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2002, s. 223.

² Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2011, s. 143.

³ Adnan Şişman, *Tanzimat Döneminde Fransa’ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004, s. 12-13.

⁴ Rüştiye mektepleri, sıbyan mekteplerinin devamı niteliğinde olan orta kademeli okullardır. “Rüştiye” veya “rüşti” kelimesi “baliğ ve reşitlik çağına ulaşan çocuklar” anlamına gelmektedir ve bu okullara rüşt dönemindeki çocuklar devam etmekte olduğundan “rüştiye mektebi” ismi uygun görülmüştür; bk. Şemsettin Sâmî, *Kamus-ı Türki*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005, s. 664; Bekir Buluç, “Tanzimat Döneminde İlköğretim” *Çağdaş Eğitim Dergisi*, Sayı 232, 1997, s. 38; Fatih Demirel, “Osmanlı Eğitim

Açılan bu okullara alınacak öğrencilerin yetiştirilmesi ve devlet kurumlarında çalıştırılmak üzere deneyimli personel ihtiyacının karşılanmasına binaen II. Mahmud, sivil ortaöğretim kurumlarının ilk örneği sayılabilecek rüştîye mekteplerini kurmuştur.⁶ İsimleri II. Mahmud tarafından verilen bu rüştîye mekteplerinin ilk örnekleri, “Mekteb-i Ma’ârif-i Adli” ve “Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye-i Adli” olmuştur. Zaman içerisinde açılan bu rüştîyelerin faaliyetleri imparatorluğun ihtiyaçlarına cevap vermeye başlayınca mekteplerin sayısı peyderpey artmıştır.⁷ Nitekim XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sayıları günden güne artan rüştîye mektepleri kız öğrencileri de kapsamaya başlamış, devletin ihtiyaçlarına göre uzman yetiştiren eğitim yuvalarına dönüşmüştür.⁸ Tanzimat Dönemi’nde vilayet ve sancak merkezlerinde rüştîye mektepleri açılmaya devam etmiştir. Sultan Abdülmecit (1839-1861), maarife özel ilgi göstermiştir. 1858 yılında ise ilk kız rüştîye mektebi İstanbul’da açılmıştır.⁹

Sultan Abdülaziz Dönemi sonlarına gelindiğinde imparatorluk sınırlarında rüştîye mekteplerinin sayısı hızla artmış olup bu mekteplerin nitelik ve niceliğinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmelerle birlikte eğitim sistemi ile ilgili yasal düzenleme yapılmasına yönelik duyulan ihtiyaç artmıştır. 1869 yılında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi yayınlanmıştır.¹⁰ Nizamname ile rüştîyelere, Mekâtib-i Umûmiye ve Mekâtib-i Husûsiye kapsamında yer verilmiştir. Hem idaresi ve finansmanı devlete ait olan Mekâtib-i Umûmiye, hem de yönetimi ve finansmanı şahıs ve cemaatlere ait olan Mekâtib-i Husûsiye söz konusu nizamnamenin içinde yer almıştır. Nizamname rüştîye mekteplerinin

---

Sistemini Modernleşmesi Sürecinde Hiyerarşi”, *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 25, Sayı 2, Bursa, 2012, s. 510.

⁵ Cemil Öztürk, “Rüşdiye”, *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 35, İstanbul 2008, s. 300-301; Akyüz, *age.*, s. 146.

⁶ Hasan Ali Koçer, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi* (1773-1923), Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Yayınları, İstanbul, 1970, s. 40.

⁷ Sadettin Celal Antel, *Tanzimat Maarifi*, Tanzimat I, İstanbul, 1940, s. 446.

⁸ Bayram Kodaman, *Abdülhamid devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 92-93; Cahit Baltacı, “Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim”, *Türkler Dergisi*, Cilt 11, Ankara, 2002, s. 455.

⁹ Kodaman, *age.*, s. 92-93; Cahit Baltacı, “Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim”, *Türkler*, Cilt 11, Ankara 2002, s. 455; Mustafa Murat Öntuğ, Kamil Uygun, “İdâdinin Son Yıllarından Liseye: Karesi Sultânîsi (1913-1923)”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 15, Sayı 28, Balıkesir, 2012, s. 132.

¹⁰ Maarif-i Umumiye Nizamnamesi hakkında bakınız: Mahmud Cevad, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraâtı*, Matbaa-ı Âmire, İstanbul, 1338, s. 469-509.

nezaret ve teftişini Maarif Nezaretine tevdi ederek önemli düzenlemeler yapmıştır.¹¹ Rüştîye mekteplerinde muallim-i evvel, muallim-i sâni, hüsn-i hatt muallimi, mubassır ve bevâb istihdamı hükme bağlanmıştır.¹²

Mebâdî-i ulûm-ı dâniye	Lisân-ı Osmanî kavâidi	Coğrafya	Târih-i umûmî,
Târih-i Osmanî	İmlâ ve inşâ	Kavâid-i Arabiye ve Fârisiye	İlm-i hesâb
Fransızca	Tersim-i hudud	Mebâdî-i hendese	Jimnastik

Tablo 1. Rüştîye Mekteplerinde Okutulması Kararlaştırılan Dersler¹³

Çalışmaya konu edilen Çölemerik Erkek Rüştîye Mektebi, modern bir eğitim-öğretim kurumunun benliğine katkı sağlayacak bilgilerin ortaya konulmasına vesile olmaktadır. Anadolu'nun en ücra köşesinde bulunan Çölemerik, payitahta uzak olmasından ötürü Osmanlı tarih alan yazımına katkı sağlamanın yanında, ilginç verilere ulaşma imkânı da sunmaktadır. Bu çerçevede, Çölemerik'in talim-terbiye konusunda diğer kazalar kadar şanslı olmadığını söylemek yerinde bir tespit olacaktır. 1845 yılından itibaren açılmasına karar verilen rüştîye mektepleri 1880 yılına kadar hemen hemen tüm taşra bölgelerinde kurulmasına rağmen Çölemerik'te hayata geçirilmemiştir.¹⁴ Nitekim ilgili okulun açıldığı 1889 yılında rüştîye mektebine ne atanacak muallim ne de kayıt edilecek öğrenci bulmak mümkün olabilmemiş, dolayısıyla, bölgede eğitim faaliyetlerinin başlamasının ve daha da önemlisi, salimen sürdürülmesinin kolay olmadığı ortaya çıkmıştır. Öte yandan, mezkûr okulun açılmasındaki en büyük etmenin bölgenin muhtelif etnik ve dinî unsurlarının olduğunu söylemek de mümkündür zira bölge, bulunduğu konum ve barındırdığı etnik-dinî unsurlardan ötürü gayrimüslim ve ecnebi devletlerin odak noktası haline gelmiştir. İronik bir şekilde, Osmanlı Devleti, kendi içinde gayrimüslimlere ve misyonerlere okul açma izni vermesine rağmen Anadolu'nun stratejik bir noktasında bulunan Çölemerik'te yürütülen benzer faaliyetlerden

¹¹ Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1946, s. 98-99.

¹² Nizamnamenin 21. Maddesi, rüştîye mekteplerinde talebe sayısına göre muallim-i evvel, muallim-i sâni, mubassır ve bevâb istihdam edilmesinin kararlaştırıldığı yönündedir. Bk. Unat, *age.*, s. 98.

¹³ 4 Temmuz 1869/24 Cemâzî'e-ı evvel 1286 Tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Düstur, I. Tertib, 2. Cilt, Matbaa-ı Âmire, Dersaadet 1289, s. 184-219.

¹⁴ Ayşegül Altınova Şahin, *Osmanlı Devleti'nde Rüştîye Mektepleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018, s. 125-135.

rahatsız olmuş ve hem misyonerlerin hem Nesturî din adamlarının vermiş oldukları eğitimleri “kendi otoritesine karşı gelme” olarak addetmiştir. Yürütülen bu faaliyetlere binaen Osmanlı Devleti, ivedilikle önlemler alma yoluna başvurarak yabancıların ameliyelerine karşı geniş kapsamlı bir süreç başlatmıştır. Bunun yanında bölgede bu zamana değin eğitim-öğretim ile alakalı zorlukların diğer bir müsebbibi ise Çölemerik şer’i mahkemelerinde çalışacak bir kâtip bulunamaması ve hatta yer yer kâtibin işlerini de üstlenmek zorunda kalan naibin kanun maddelerini bile okuyamaması ve bölgede yaşayan insanların eğitime ilgisiz kalmasından ileri gelmiştir.¹⁵ Buradan da anlaşılacağı üzere Çölemerik toplumunda eğitime verilen önemin son derece az olduğu aşikârdır. Kültürel okuryazarlığın bu denli sancılı olduğu bölge yabancı güçlerin oyun sahasına dönüşmüştür.

Bu sürecin temelinde de resmen 1889 yılında faaliyete giren Çölemerik Rüştiye Mektebi bulunmaktadır. Son tahlilde, birçok bölgenin ve mektebin aksine Çölemerik’te iptidai mektep ve sıbyan¹⁶ mektebi kurulmamış, bunun yerine, bölgede doğrudan rüştiye mektebi açılmıştır ki bu mektep ve mektebin kuruluş süreci ilgili çalışmanın esasını oluşturmaktadır. Öte yandan mektebin açılmasında devletin takip ettiği genel eğitim politikası yanında misyonerlik faaliyetleri etkili olmuştur zira XIX. yüzyılda Çölemerik ve çevresi, konumu, demografik ve dinî nitelikleri sebebiyle yabancı devletlerin ilgi odağı haline

---

¹⁵ Arzu M. Nurdoğan, Modernleşme Döneminde Osmanlı’da İlköğretim (1869-1917), Çamlıca Basım Yayın, Ankara, 2018, s. 457-458.

¹⁶ Son dönemde Çölemerik ile ilgili yapılan çalışmalarda ortaya konan bilgilerde çeşitli tutarsızlıklar ve eksiklikler göze çarpmaktadır. Bilhassa, bölgede faaliyet gösteren eğitim kurumlarının kuruluş tarihleri, sayıları, faaliyet gösterdikleri alanlar, seviyeleri vb. gibi hususlar çoğunlukla farklılık göstermiştir. Örneğin, 1289 Erzurum Salnamesi’nde bölgede bir sıbyan mektebinin açılmasına dair herhangi bir bilgi yer almamış, ilgili belgede yalnızca bölgede faaliyet gösteren eğitim kurumlarının sayıları belirtilmiştir. Buna rağmen çeşitli araştırmacılar ilgili belgeyi Çölemerik’te bir iptidai mektebin açıldığına dair kanıt olarak görmüş ve bu şekilde bir yoruma varmışlardır. Oysaki Çölemerik’teki eğitim faaliyetlerini anlatan ve merkeze bununla alakalı bilgiler yollayan başka bir belgede “*merkez vilayette ve bazı mülbakâtda cibet-i ma’ârifden hayli mekatib-i ibtidâîye açılarak rüşdiyelere mabrec hazırlanmış ise de ehyemmekاتب-i rüşdiyesimevcud bulunan Gevar ve Çölemerik ve Erciş kazâlarında cibet-i ma’ârifden şimdîye kadar mekatib-i ibtidâîyyeküşad edilmemiş olmasına ve uhyayüetfâlden bu yolda hıdmet beklemek faidesiz olup buralarda da cibet-i ma’ârifden birer ibtidâî mektebinin küşadı elzem bulunmasına*” ibaresi yer almış ve açık bir şekilde, yukarıda bahsi geçen bilginin sahit olmadığı anlaşılmıştır. Bu örnekten de anlaşılacağı üzere son dönemde popüler bir alan haline gelen Çölemerik bölgesine dair yorumların ve bilgilerin çeşitli tutarsızlıklardan mürekkep olduğu vakiadır. İlgili belge için bakınız: COA., Maârif Nezâreti, *Mektûbî Kalemî Belgeleri* (MF. MKT). 1125/37, 5 Mart 1890/13 R 1307.

gelmiştir. İngiliz ve Amerikan Protestan misyonerler ile Fransız Katolik Dominiken misyonerler mektepleri bu bölgede açmıştır. Osmanlı Devleti ise imkânları ölçüsünde yabancı ve azınlık mekteplerine karşı tedbir almaya çalışmıştır.¹⁷

Çölemerik Kazasında Maarif

Muhtelif millet ve mezheplere mesken olması ile dikkat çeken Hakkâri'nin tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Hakkâri sancağı merkezi için bir dönem *Çölemerik* adı kullanılmış, zamanla sancağa ve merkezine "Hakkâri" adı verilmiştir.¹⁸ XIX. yüzyılın ilk yarısında Van vilayetine bağlı olan Hakkâri sancağı, 1847 yılında Diyarbakır, Van, Muş, Mardin, Cizre ve Botan sancaklarıyla birlikte Kürdistan eyaletine bağlanmıştır.¹⁹ 1849 yılında ise Hakkâri eyaleti teşkil edilmiştir.²⁰ Hakkâri sancağı 1856-1864 yılları arasında Van eyaletine bağlanmıştır.²¹ 1864 yılında Vilayet Nizamnamesi yayınlanmış ve eyalet sisteminden vilayet sistemine geçilmiştir. Yeni idari taksimatta Hakkâri sancağı, Erzurum vilayetine bağlanmıştır. Hakkâri sancağı, bu mülki statüsünü 1876 yılına kadar sürdürmüştür. 1876 yılında kurulan Hakkâri vilayeti 1887 yılında kaldırılmıştır. Bu gelişmenin ardından Hakkâri sancağı, Van vilayetine bağlanmıştır. Hakkâri sancağı mülki statüsünü Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar muhafaza etmiştir.²² 1876-1886 yılları arasında Hakkâri vilayeti merkezi Çölemerik'ti. Sancak merkezi 1886 yılında Başkale olmuştur.²³ Çölemerik, 1887

¹⁷ COA., MF. MKT. 91/50, 8 Temmuz 1886/6 L 1303; COA., Sadâret, Mektûbî Kalemî, Mühimme Kalemî Belgeleri (A. MKT. MHM). 489/25, 5 Nisan 1886/1 B 1303.

¹⁸ Metin Tuncel, "Hakkâri", *Türk Diyanet Vakefi İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 15, İstanbul 1997, s. 205-207.

¹⁹ COA., Sadâret, Mektûbî Kalemî Belgeleri (A. MKT).103/64, 8 Aralık 1847/29 Z 1263.

²⁰ COA., İrade. Meclis-i Vâlâ. 138/3806, 5 Nisan 1849/12 Ca 1265; COA., Sadâret Mektûbî Kalemî, Umûm Vilâyet Yazışmalarına Ait Belgeler (A. MKT. UM). 11/73, 28 Mart 1850/14 Ca 1266.

²¹ Ela Özkan, *19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı (1839-1914)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ 2017, s. 88; *1865/H.1282 Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, s. 171.

²² Ela Özkan, "19. Yüzyılda Hakkâri'nin İdari Taksimatındaki Değişiklikler (1839-1925)", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Sayı65, 2018, s. 385-392.

²³COA., Dâhiliye Nezâreti, Mektûbî Kalemî Belgeleri (DH. MKT). 1366/82, 20 Eylül 1886/21 Z 1303; COA., DH. MKT. 1468/43, 6 Aralık 1887/20 Ra 1305.

yılında Hakkâri sancağı merkezi yapılmış²⁴ ve Hakkâri sancağı merkezi 1896 yılında tekrar Başkale olmuştur.²⁵

Hakkâri sancağında ilk erkek rüştüye mektebi 1865 yılında Başkale’de açılmıştır. Hakkâri Mutasarrıflığı ve Dördüncü Ordu Müşirliği, Hakkâri sancağı merkezi Başkale’de ahalinin tedarik ettiği binalarda sıbyan mektebi ile erkek rüştüye mektebi açıldığını, erkek rüştüye mektebi muallim-i sânilğine Başkale’de bulunan Erzurum ulemasından Süleyman Rıfkı Efendi’nin, sıbyan mektebi muallimliğine Süleyman Rıfkı Efendi’nin oğlu Hüseyin Efendi’nin seçildiğini, her ikisinin asaletinin tasdik edilmesi ve erkek rüştüye mektebine muallim-i evvel ile kitap ve risaleler gönderilmesi gerektiğini iki kıta tahrirat ile İstanbul’a bildirmiştir. Maarif Nezareti evrakı Meclis-i Maarif-i Umumi’ye havale etmiştir. Meclis-i Maarif-i Başkale Erkek Rüştüye Mektebi yeni açıldığı için muallim-i evvel tayin edilmesine acil ihtiyaç olmadığını belirterek ihtiyaç olması halinde iki yıl sonra atanması, 400 kuruş maaşla muallim-i sâni ve 100 kuruş maaşla bevvâb tayin edilmesi, mektebe çeşitli masrafları için yıllık 2000 kuruş tahsisat ayrılması gerektiğine karar vermiştir. Maarif Nezareti 25 Nisan 1865 tarihinde gereğini Sadâret’e bildirmiştir.²⁶ Sadâret ise evrakı Meclis-i Vâlâ’ya havale etmiştir. Meclis-i Vâlâ 29 Mayıs 1865 tarihinde Başkale Erkek Rüştüye Mektebinin açılmasına, 400 kuruş maaşla muallim-i sâni, 100 kuruş maaşla bevvâb tayin edilmesine, okulun çeşitli masrafları için yıllık 2000 kuruş tahsisat ayrılmasına, gereğinin Maarif Nezareti ile Maliye Nezaretine bildirilmesine karar vermiştir.²⁷ 5 Haziran 1865 tarihinde Sadrazam tarafından Mâbeyn-i Hümâyûn’a yazılan arz tezkiresi üzerine 6 Haziran 1865 tarihinde gerekli olan irade-i seniye çıkmıştır.²⁸ Başkale Erkek Rüştüye Mektebinden sonra Gevar Erkek Rüştüye Mektebi faaliyetlere başlamıştır.

1872 yılında Hakkâri sancağına tabi Çölemerik ve Başkale kazalarında 11 sıbyan mektebi ve üç medrese ile eğitim-öğretim faaliyetleri ifa edilmiştir.²⁹

---

²⁴ COA., DH. MKT. 1387/30, 25 Aralık 1886/28 Ra 1304.

²⁵ Merkezin Başkale’ye alınmasında bölgenin İran’a yakınlığından kaynaklanan asayiş kaygıları etkili olmuştur. COA., *Dâbîliye Nezâreti, Tesrî-i Muâmelât Belgeleri* (DH. TMIK. M.)10/53, 19 Temmuz 1896/8 S 1314; COA., *Bâb-ı Âlî Bünyesindeki Diğer Dâirelere Ait Belgeler, Şûrâ-yı Devlet Belgeleri* (ŞD).1882/14, 24 Aralık 1895/7 B 1313.

²⁶COA., *Îrâde. Meclis-i Vâlâ. 532/23870*, 5 Haziran 1865/10 M 1282, lef 4.

²⁷ COA., *Îrâde. Meclis-i Vâlâ. 532/23870*, 5 Haziran 1865/10 M 1282, lef 5.

²⁸ COA., *Îrâde. Meclis-i Vâlâ. 532/23870*, 5 Haziran 1865/10 M 1282, lef 6.

²⁹ 1872/H.1289 *Erzurum Vilâyeti Sâlnâmesi*, s. 60-61, 148.

Başkale Erkek Rüştiye Mektebinde 1871 yılında 21³⁰, 1873 yılında 50³¹, 1875 yılında ise 63³² talebe eğitim görmüştür. 1883 yılında Gevar Erkek Rüştiye Mektebinde 35, Başkale Erkek Rüştiye Mektebinde 40 talebe öğrenim görmüştür.³³ Gevar Erkek Rüştiye Mektebinde Muallim-i Evvel Ahmet Efendi, Başkale Erkek Rüştiye Mektebinde Muallim-i Evvel Abdullah Hilmi Efendi öğrencilerden sorumlu kişiler olmuştur.³⁴ 1891 yılına gelindiğinde ise Van vilayetinin dahilinde bulunan Başkale, Çölemerik, Erciş, Gevaş, Edremid, Adilcevaş ve Gevar'da Erkek Rüştiye Mektepleri mevcuttur.³⁵ 2 Aralık 1907 tarihinde Van vilayetinde Van, Edremit, Başkale, Gevaş, Adilcevaş, Erciş ve Çölemerik Erkek Rüştiye Mektepleri ile Van Kız Rüştiye Mektebi faaliyettedir.³⁶

Çölemerik, Hakkâri sancağında Nasturilerin yoğun olarak yaşadığı bir kaza idi.³⁷ Tıyar-ı Ulyâ ve Süflâ, Tahub-ı Ulyâ ve Süflâ ve Aşur Nasturilerin yaşadığı başlıca yerlerdi.³⁸ 1870'li yıllardan itibaren Protestan İngiliz ve Amerikan, Katolik Fransız misyonerler Nasturiler arasında faaliyete başlamıştır. Misyonerlerin girişimlerine rağmen Nasturiler arasında Protestan ve Katolik mezhepleri fazla yayılmamıştır. Örneğin, XX. yüzyıl başında Fransız Katolik misyonerler, Aşura'da ancak on haneyi Katolik yapabilmıştır. Koçaniz'de bulunan İngiliz misyonerler de yalnızca birkaç Nasturi'yi Protestan yapabilmek imkânı bulmuşlardır. Rus propagandistler de Nasturiler arasında Ortodoks

---

³⁰ 1871/H.1288 *Erzurum Vilâyeti Sâlnâmesi*, s. 134.

³¹ 1873/H.1290 *Erzurum Vilâyeti Sâlnâmesi*, s. 138; 1874/H.1291 *Erzurum Vilâyeti Sâlnâmesi*, s. 138.

³² 1874/H.1292 *Erzurum Vilâyeti Sâlnâmesi*, s. 132.

³³ Mehmet Ö. Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri (1889-1924)*, Devlet İstatistik Matbaası, Ankara 2000, s. 46; Özden Özgen, "Cumhuriyet öncesi Hakkari'de Eğitim", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 10, Sayı 23, Burdur, 2018, s. 31.

³⁴ 1881-1882/H.1299 *Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, s. 277.

³⁵ COA., *Maârif Nezâreti, Tedrîsât-ı İbtidâiye Belgeleri (MF. İBT)*. 29/123, 25 Temmuz 1892/29 Z 1309.

³⁶ COA., MF. İBT. 199/31, 2 Aralık 1907/26 L 1325.

³⁷ Bir defaya mahsus yayımlanan 1899 yılına ait Van vilayet salnamesine göre 1899 yılında Çölemerik'te 15902 Müslüman nüfusa karşılık 10758 gayrimüslim nüfusun bölgede yaşadığı görülmektedir. 1899/H.1315 *Van Vilâyeti Sâlnâmesi*, s. 204; Mehmet Zeydin Yıldız-Orhan Deniz, "Maarif Salnamelerine Göre 19. Yüzyıl Sonunda Van'da Eğitim ve Kültürel Hayat", *Doğu Coğrafya Dergisi*, Cilt 21, Sayı 35, 2016, s. 202.

³⁸ COA., DH. TMIK. M. 149/19, 25 Temmuz 1903/29 R 1321.

Mezhebi'ni yaymaya yönelik faaliyetler yürütmeye çaba sarf etmişlerdir. Sadece Nasturilerin yaşadığı Aşun Köyü'nde 1914 yılında yaklaşık 500 hane ve müteferrik üç mahalle vardır. 1910 yılında Dominiken rahipler köye gelmiştir. Nasturilere Katolik Mezhebi'ne geçmeleri için telkinlerde bulunmuşlardır. 1913 yılında ise Dominiken rahipler, köyde Osmanlı Devleti'nden izin almaksızın uzunluğu 16 metre, genişliği 13 metre olan Katolik kilisesi ile mektep, manastır ve muayenehane inşa etmeye başlamışlardır. Tıyar Nasturileri Reisi'nin telkiniyle Aşun'da çok sayıda Nasturi toplanmıştır. Dominiken rahiplere köyü terk etmelerini teklif etmişlerdir. Jandarmanın müdahalesiyle inşaat durdurulmuştur. Nasturi ruhanî reisi Mirşemon (?)'un yaşadığı Koçaniz Köyü ile Nasturilerin meskûn bulunduğu Tıyar, Tahub ve Baz'da İngiliz ve Amerikan misyonerler faaliyette bulunmuştur. Protestan misyonerler, Nasturiler'den muallimler tedarik etmek suretiyle mektepler açmışlardır. Bu mekteplerden biri İngiliz misyonerler tarafından Şemseddin Köyü'nde tesis edilmiştir.³⁹ İngiliz misyonerlerin mektep açtığı diğer iki köy Koçaniz ve Salabkan idi.⁴⁰ İngiliz misyonerler mekteplerden mezun olan talebeleri Van ve Musul'da açtıkları mekteplere göndermişlerdir. Daha sonra ise bu talebeleri köylerine iade etmişlerdir.⁴¹

1 Nisan 1908 tarihi itibarıyla Çölemerik Kazası'nda Nasturilerin yoğun yaşadığı yerlerde İngiliz Browne tarafından açılan beş iptidai mektebi, Amerikan McDowell tarafından kurulan biri rüşti, dördü iptidai derecede olmak üzere beş ruhsatsız mektep varmıştır. Nasturi talebelerin devam ettiği mekteplerde misyonerlerle Nasturi papazlar muallimlik yapmıştır.⁴²

Genel itibarıyla rüştiye mekteplerinin faaliyet gösterdiği ilk dönemlerde Hakkâri gibi merkeze uzak ve iklimi ve coğrafi yapısı zor bölgelere muallim tayin etmek oldukça meşakkatliydi. Keza bu çetin bölgeler ya tercih edilmemiş ya da sadır olan muallimler kısa sürede başka bölgelere tayin istemek durumunda kalmıştır. Örneğin, aşağıda da bahsedileceği üzere bölgeye Çorlu'dan gelen Ahmed Sezai Efendi, bölgenin ağır iklim şartlarından dolayı yüz felci geçirmiş ve geçirmiş olduğu bu rahatsızlıktan ötürü görevden ayrılarak başka bir bölgeye becayiş yapmak istemiştir. Ahmed Sezai Efendi'nin yaşamış olduğu bu tecrübe istisnai bir örnek olmayıp bölgeyi tanımayan veya bölgeden

³⁹ COA., MF. MKT. 91/50, 8 Temmuz 1886/6 L 1303.

⁴⁰ COA., DH. TMIK. M. 149/19, 25 Temmuz 1903/29 R 1321.

⁴¹ COA., Hâriciye Nezâreti İdarî Kısım Belgeleri (HR. İD). 1806/31, 25 Haziran 1914/1 Ş 1332.

⁴² COA., MF. MKT. 1058/36, 1 Nisan 1908/1 Ca 1326.

uzak bir noktada yaşayan muallimler için büyük bir handikap teşkil etmiştir.⁴³ Bu ve benzeri sebeplerden dolayı Bâb-ı Âli, bölge halkını eğitim-öğretimden mahrum bırakmamak için civar bölgelerde yer alan medreselerde görev yapan muallimlerden istifade etmiştir. Nitekim Çölemerik'teki rüştiyeye ve Livin Nahiyesindeki iptidai mektebe atanan ilk muallimler de civar medreselerden atanan vekiller olmuştur.⁴⁴ Her ne kadar civar medreselerden muallimler istifade edilmişse de bölge sakinleri ve yöneticileri, vekil muallimlerinin yerine “asaleten” ve “yeterli” sayıda muallim talep etmişlerdir zira vekil muallimlerin yeterlilikleri ve becerileri kaliteli bir eğitim-öğretim faaliyeti yapabilmek adına uygun görülmemiş veya yeterli bulunmamıştır.⁴⁵ Dolayısıyla, devlet bünyesinde muallim eksikliğini kapatmak için açılmış olan müesseselerin bölgede karşılık bulabildiğini ve var olan sıkıntıların giderilmesine dair çözüm üretilebildiğini söylemek zordur.⁴⁶ Yukarıda bahsedilen handikapların yaşandığı yerlerin başında gelen ve öğretmen sıkıntısını şiddetli şekilde yaşayan Çölemerik'te eğitim ve öğretim ile alakalı tüm akıbeti değiştiren mesele bölgedeki gayrimüslimler ve cenebilerin yabancı devletlerin desteğiyle açtıkları kurumlardan ileri gelmiştir.

Çölemerik Erkek Rüştiye Mektebinin Kuruluş Süreci ve Personeli (1889-1913)

Çölemerik'te erkek rüştiye mektebi açmaya yönelik ilk teşebbüs 1886 yılında yapılmıştır. Hakkâri Vilayeti İdarî Meclisi, Çölemerik'te bir erkek rüştiye

---

⁴³ COA., MF. MKT.328/10, 23 Nisan 1896/23 Za 1313. Bölgeye tayini çıkan Söğüt Muallimi Hasan Efendi yukarıdaki örnekte olduğu gibi benzer gerekçelerle bölgeye gitmek istememiş ve atanmasına rağmen bölgeye gitmemiştir. İlgili belgenin tamamı için bakınız. COA., MF. MKT. 206/60, 18 Nisan 1894/12 Ş 1311.

⁴⁴ COA., MF. MKT.104 /104, 20 Kasım 1888/16 Ra 1306; COA., MF. MKT. 852/24, 14 Mart 1905/7 M 1323.

⁴⁵ COA., MF. MKT. 495/41, 22 Aralık 1899/18 Ş 1899; COA., MF. MKT.1030/48, 6 Mayıs 1907/23 Ra 1325. Burada bir noktanın daha üstünde durmak önemlidir: Bilindiği üzere XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı Devleti'nde artan okul ve eğitim çeşitliliği ihtiyacını karşılayabilmek için bir dizi muallim yetiştirme kurumu açılmıştır. Bu bağlamda, 1848'de Dârülmualimîn'in açılmasıyla başlayan bu süreç 1851 Nizamnamesi ve 1869 Maarif-i Umumi Nizamnamesi ile devam etmiş olup devlet bünyesinde kurumsallaşma emareleri görülmüştür. Buna rağmen mezun olan muallim sayısı ihtiyacı karşılamamış ve daha da önemlisi, uzak yerler ile kırsal alanlar çoğunlukla boş kalmıştır. Keza Çölemerik işbu sürecin kayda değer örnekleri arasında yer almıştır.

⁴⁶ Benzer bir durumun bölgeye gönderilen memurlarda da görüldüğünü ve Çölemerik'te ciddi bir memur açığı yaşandığını belirten kaynak için bakınız: Serkan Erdoğan, “Sicil-i Ahvâl Defterlerine Göre Hakkâri Doğumlu Memurlar”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 14, Sayı 1, Uşak, 2021, s. 124.

mektebi açılmasına, mektebin muallimi-i sânisinin mahallince, muallim-i evvelinin Maarif Nezareti tarafından atanması gerektiğine karar vermiştir. Hakkâri vilayeti, 4 Ekim 1886 tarihinde Maarif Nezaretine gereğini arz etmiştir; ancak bu teşebbüsten netice alınmamıştır.

Hakkâri Vilayeti İdare Meclisi, 22 Aralık 1887 tarihinde “*zülmet-i cehl ve nâdânîde kalmış olan etfâl-i Müslimeninta’lîm ve terbiyesi*” için Çölemerik’te birinci sınıf erkek rüştîye mektebi açılmasına, Çölemerik Kazası’nın Koçanis Köyü’nde 200 kuruş maaşlı muallimi ve 50 kuruş maaşlı bevâbı Nasturi papazlarından olmak ve 300 kuruş masârif-i müteferrika tahsis edilmek üzere bir Nasturi mektebi açılmasına, mektepteki Nasturi çocuklarına Türkçe öğretmek üzere 250 kuruş maaşlı Türkçe (Lisân-ı Türkî) muallimi atanmasına karar vermiştir. Hakkâri Vilayeti İdare Meclisi, ayrıca 4 Ekim 1886 tarihli arızaya hâlâ cevap verilmediğini, Amerikan ve İngiliz misyonerlerin Nasturiler arasında dolaşarak beğendikleri yerlerde mektep açmak amacıyla gece-gündüz çalıştıklarını, acilen tedbir alınmasına ihtiyaç olduğunu, bunun için devlet tarafından mektepler açılması gerektiğini, mektep açılmasının “*mevki’en ve siyâseten*” çok faydası olacağını, Çölemerik Kasabası’ndaki Meydan Medresesi’nde Müslüman talebeye eğitim vermekte olan mahallî ulemasından Yasin Efendi’nin açılacak erkek rüştîye mektebi muallim-i sâniligini yapmak istediğini, söz konusu kişinin Meclis-i Maarif’te yapılan imtihanda muallim-i sâniligi yapmaya iktidar ve ehliyeti olduğunun anlaşıldığını, Çölemerik Kasabası’ndaki ahalinin tamamen Müslüman olduğunu, kasabadaki nüfusun 500 haneyi aştığını, sıbyan mekteplerinde rüştîye mektebine geçmek üzere elverişli birçok talebenin hazır olduğunu, medresenin genişliği sebebiyle bir tarafının rüştîye mektebi yapılmaya uygun olduğunu, ahalinin rüştîye mektebi açılmasını istediğini, Vilayet Maarif Müdürlüğünün Çölemerik’te erkek rüştîye mektebi açılması ve Yasin Efendi’nin muallim-i sâni tayin edilmesini uygun bulduğunu; Yasin Efendi’nin “*tekmil ‘ulûm eylemiş ezkiyâ-yı ‘ulemâdan olması sebebiyle mu’allim-i sâniligeeyhak*” olduğunu, sıbyan mekteplerinden yetişen 70-80 kadar talebenin tahsilden mahrum kalmaması, medresenin bir tarafının rüştîye mektebi olarak kullanılarak talim ve tedrise başlattırılmak üzere Yasin Efendi’nin 300 kuruş maaşla muallim-i sâni tayin edilmesi, yazı hocalığına 100 kuruş, bevâblığa 60 kuruş maaş, mektep muhtelif masrafları için yıllık 800 kuruş tahsis edilmesi gerektiğini, Yasin Efendi’nin imtihan varakasının tanzim edildiğini ifade etmiştir. Hakkâri Vilayeti, Vilayet İdare Meclisinde alınan kararları Maarif Nezaretine bildirmiştir. Bu arada Hakkâri vilayeti kaldırılmış ve Van vilayetine bağlanmıştır. Hakkâri Mutasarrıflığı, Van vilayetine konuyla ilgili bilgi vermiştir. Bu esnada, Van Vilayeti Valisi, Hakkâri sancağını teftiş etmiştir. Van Vilayeti Valisi, kaldırılmış olan Hakkâri Vilayeti İdare Meclisinde alınan kararların tatbik edilmesi gereğini teftiş esnasında teyit etmiştir.

Van Vilayeti, 20 Kasım 1888 tarihinde Maarif Nezaretine daha önce alınan kararların icra edilmesi, Çölemerik'teki Meydan Medresesi'nin bir kısmında bir erkek rüştiye mektebi açılması ve muallim-i sâniligine 300 kuruş maaşla Yasin Efendi'nin atanması gerektiğini bildirmiştir.⁴⁷ Evrakın havale edildiği Mekâtib-i Rüştiye İdaresi, 11 Aralık 1888 tarihinde daha önce mülgâ Hakkâri vilayetinden konuyla ilgili gönderilen mazbatanın 21 Ocak 1888 tarihinde Maarif Meclisine havale edildiğini, yeni evrakın da Maarif Meclisine takdim edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Maarif Meclisi, 29 Aralık 1888 tarihinde konuyla ilgili daha önce Van ve civar vilayetlere istilam yazıldığını, henüz cevap gelmediğini, tekrar istilamda bulunulması gerektiğini belirtmiştir.⁴⁸ Konuyla ilgili Maarif Nezareti ve Van vilayeti arasında yapılan yazışmalar süreci uzatmıştır. Neticede Maarif Nezareti 25 Temmuz 1889 tarihinde Van vilayetine Çölemerik'te açılacak erkek rüştiye mektebi muallim-i sâniligi için 300 kuruş maaş tahsis edildiğini, uygun birinin bulunarak usulüne göre imtihanının yapılması ve göreve başlattırılarak imtihan evrakının gönderilmesi gerektiğini bildirmiştir.

Bunun üzerine Hacı Salih Efendi'nin oğlu olup 1855 yılında Çölemerik'te doğan Yasin Efendi'nin imtihanı 4 Eylül 1889 tarihinde yapılmıştır. Yasin Efendi, 300 kuruş maaşla mektepte 22 Eylül 1889 tarihinde vekâleten muallim-i sâni olarak göreve başlatılmıştır. İmtihanda Yasin Efendi'ye Heyet-i Mümeyyize Farsça, Arapça, Kavâid-i Osmânî ve İmlâ, Hesap ve Âmâl-ı Erba, Tarih ve Coğrafya'dan sorular sormuştur. Çölemerik Kasabası'nda Sıbyan Mektebinde tahsil gören Yasin Efendi Başkale ve Malazgirt'te tahsiline devam etmiş, Bitlis'te Şeyh Mehmet Emin Efendi'den icâzetnâme almıştır. Muallim-i sânilik imtihanına girdiğinde Meydan Medresesinde hasbî olarak ders vermiştir.⁴⁹ Van vilayeti, 19 Eylül 1889 tarihinde imtihan evrakını Maarif Nezaretine göndermiştir. Maarif Nezaretinden asaletinin tasdik edilmesini, bevvâbliğa 100 kuruş maaşla vekâleten atanan talebe-i ulûmdan Reşid Efendi'nin asaleten tayin edilmesini, yakacak ve sair masrafları için mektebe yıllık 500 kuruş tahsis ayrılmasını istemiştir. Evrakın havale edildiği Maarif Meclisi 1 Ekim 1889 tarihinde evrakı Komisyon-ı Mahsûs'a havale etmiştir. 19 Ekim 1889 tarihinde Komisyon-ı Mahsûs Yasin Efendi'nin sorulara verdiği cevapların yeterli olmadığını ifade etmiştir. Mekâtib-i Rüştiye İdaresi 29 Ekim 1889 tarihinde Van vilayetine, Yasin Efendi'nin yerine münasip başka birinin seçilmesine dair bilgi verilmesi, 80 kuruş bevvâb maaşı ile 500 kuruş masârif-ı müteferrika karşılığı tahsis edilmesi için evrakın Maarif Meclisi'ne havale edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Maarif Meclisi 19 Kasım 1889 tarihinde bevvâb maaşıyla masârif-ı

⁴⁷ COA., MF. MKT. 104/104, 29 Aralık 1888/25 R 1306.

⁴⁸ COA., MF. MKT. 104/104, 29 Aralık 1888/25 R 1306.

⁴⁹ COA., MF. İBT. 23/116, 19 Eylül 1889/23 M 1307.

müteferrikaya mahallince karşılık bulunması, Yasin Efendi'nin yerine ehliyetli münasip birinin seçilerek imtihanının yapılması ve evrakının gönderilmesi gerektiğine karar vermiştir.⁵⁰ Evrakı Mekâtib-i Rüştüye İdaresine havale etmiştir.

Mekâtib-i Rüştüye İdaresi 23 Aralık 1889 tarihinde Çölemerik ahalisinin karşılık tedarikine tahammülü olmadığını, ilga edilen Araç Erkek Rüştüye Mektebi bevvâbı maaşı olan 80 kuruş ile masârif-i müteferrika tahsisatı olan 500 kuruşun Çölemerik Erkek Rüştüye Mektebine nakledilmesi, bevvâblığa seçilen Reşid Efendi'nin asaleten tayin edilmesi, muallim-i sânilîğe diğer münasibinin seçilmesi, uygun bulunduğu takdirde gereğinin yapılması için evrakın Muhâsebe-i Maarif-i Umumi'ye havale edilmesi gerektiğini belirtmiştir. 15 Ocak 1890 tarihinde Muhâsebe-i Maarif-i Umumi Araç Erkek Rüştüye Mektebi bevvâb maaşı ile masârif-i müteferrika tahsisatını Çölemerik Erkek Rüştüye Mektebine nakletti. Bevvâb tayin edilen Reşid Efendi'nin kayıt işlemlerini yapmıştır.⁵¹ Maarif Nezareti 10 Şubat 1890 tarihinde Van vilayetine Yasin Efendi'nin asaletinin tasdik edilmediğini, Yasin Efendi'ye yarım maaş verilmesi, münasip birinin seçilerek imtihanının yapılması ve evrakının gönderilmesi gerektiğini, bevvâblık maaşı için 80 kuruş, mektebin muhtelif masrafları için yıllık 500 kuruş tahsis edildiğini bildirmiştir.⁵² Van vilayeti 15 Mart 1890 tarihinde Maarif Nezaretine muallim-i sânilîğe münasip birinin bulunmadığını, Çölemerik Kasabası'nın liva merkezi olduğunu, ahalinin “*zulmet-i cebl ve nâdânîde*” kaldığını, muallim-i evvel tayinine pek ziyade ihtiyaç olduğuna dair mahallinden bilgi verildiğini, bir muallim-i evvel tayin edilmesi gerektiğini söylemiştir. Evrakın havale edildiği Mekâtib-i Rüştüye İdaresi 16 Nisan 1890 tarihinde muallim-i sânilîğe mahallince muktedir bir münasibi bulunmadığını, muallim-i sânilîğin Yasin Efendi tarafından vekâletle idare edildiğini, 300 kuruş maaşla İstanbul'dan muallim-i evvel gönderilmesinin mümkün olmadığını, yeni maaş tahsisinin de kabil bulunmadığını, 300 kuruş üzerine mahallince evkâf-ı münderise veya başka şekilde karşılık tedarik edilerek maaşın 600 kuruşa çıkarıldığı takdirde Dârülmualimîn Rüştüye Şubesi'nden mezun muallim-i evvel gönderileceğini, konuyla ilgili Van vilayetine bilgi verilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁵³ Maarif Nezareti Van vilayetine; Van vilayeti de Hakkâri sancağına gereğini emretmiştir. Hakkâri sancağı Van vilayetine verdiği cevapta Yasin Efendi'nin Muallim-i Sânilîğe vekâleten 22 Eylül 1889 tarihinde tayin edildiğini, 22 Eylül 1889-12

⁵⁰ COA., MF. MKT. 114/5, 19 Kasım 1889/25 Ra 1307.

⁵¹ COA., MF. MKT. 115/39, 15 Ocak 1890/23 Ca 1307.

⁵² Mektebin 1894 yılında 500 kuruşluk mesârif-i müteferrika tahsisatında yaşanan sorun için bk. COA., MF. MKT. 240/19, 19 Aralık 1894/20 C 1312.

⁵³ COA., MF. MKT. 117/17, 16 Nisan 1890/25 Ş 1307.

Mart 1890 tarihleri arasında kendisine tam maaş ödendiğini, aldığı beş ay 20 günlük tam maaşın yarısının kendisinden geri alınmasına dair emir verildiğini, ancak Yasin Efendi'nin son derece zaruret içinde olduğunu, geri ödeme talep edilmesi halinde daha fazla mağdur olacağını, görevini layıkıyla yaptığını, maaşının geri ödenmemesi, halefi göreve başlayıncaya kadar kendisine tam maaş ödenmesi gerektiğini bildirmiştir. Van vilayeti, 18 Haziran 1890 tarihinde gereğini Maarif Nezaretine bildirmiştir. Evrakın havale edildiği Muhâsebe-i Maarif-i Umumiye 14 Ekim 1890 tarihinde Yasin Efendi'nin asaletinin tasdik olunmadığına dair Maarif Nezaretinden Van vilayetine gönderilen 10 Şubat 1890 tarihli tahriratta Yasin Efendi'ye yarım maaş verilmesine dair sarahat olmadığını, yeni maaşât kararnamesine göre mahallerince tayin olunup asaletleri tasdik edilmeyenlere memuriyet merkezlerine vardıkları tarihten emirnamenin geldiği tarihe kadar tam maaş, halefleri gelinceye kadar da görevlerine devam etmeleri halinde yarım maaş verildiğini, Yasin Efendi'ye asaleti tasdik olunmadığına dair gönderilen emirname tarihine kadar geçen süre için tam maaş, halefi gelinceye kadar görevine devam etmesi halinde yarım maaş verilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁴ Ancak tüm çabalara rağmen Eylül 1889'da açılan Çölemerik Erkek Rüştiye Mektebi Muallim-i Sânilğine başka biri bulunamamıştır. Yasin Efendi, 300 kuruş maaşla burada görev yapmaya devam etmiştir. Nitekim Van vilayeti 4 Kasım 1891 tarihinde Maarif Nezaretine Hakkâri sancağında Yasin Efendi'den daha ehliyetli bir muallim-i sâni bulunamadığını, mektepte, açıldığı tarihten itibaren Yasin Efendi'nin vekâleten muallim-i sânilik yaptığını, asaletinin tasdik edilmesi gerektiğini tekrar bildirmiştir. Evrakın havale edildiği Mekâtib-i Rüştiye İdaresi 18 Kasım 1891 tarihinde evrakı Maarif Meclisi'ne tevdi etmiştir.

Maarif Meclisi, 9 Mart 1892 tarihinde Çölemerik Erkek Rüştiye Mektebine Muallim-i Sâni maaşı için muhassas 300 kuruşa 182 kuruş zam yaparak Dârülmualimîn-i Rüşti mezunu Kilisli Mehmet Vahit Efendi'nin asaleten muallim-i evvel atanmasına karar vermiştir. Mehmet Vahit Efendi'nin kayıt işlemleri 12 Mart 1892 tarihinde Mekâtib-i Rüştiye İdaresinde, 21 Mart 1892 tarihinde Muhasebe-i Maarif-i Umumiye'de yapılmıştır.⁵⁵ Böylece mektebe atanan ilk muallim-i evvel Kilisli Mehmet Vahit Efendi olmuştur. Mart 1892'ye kadar mektebi muallim-i sâni vekili Yasin Efendi idare etmiştir.

Muallim-i evvel Mehmet Vahit Efendi 15 Temmuz 1893 tarihinde Söğüt Erkek Rüştiye Mektebi muallim-i evveli Hafız Hasan Efendi ile becayişi yapıncaya kadar Çölemerik'te görev yapmıştır. Maarif Nezareti, 15 Ağustos 1893 tarihinde Hüdavendigâr vilayeti ile Van vilayetine becayişe dair bilgi

⁵⁴ COA., MF. MKT. 121/102, 14 Ekim 1890/29 S 1308.

⁵⁵ COA., MF. MKT. 137/57, 21 Mart 1892/21 Ş 1309.

vermiştir. Mehmet Vahit Efendi, 29 Mayıs 1894 tarihinde Çölemerik'ten Söğüt'e hareket etmiştir.⁵⁶ 28 Haziran 1894 tarihinde Söğüt'te gecikmeli olarak göreve başlamıştır.⁵⁷ Çölemerik Erkek Rüştîye Mektebi muallim-i evvelliğine atanan Hafız Hasan Efendi ise 12 Kasım 1893 tarihinde Söğüt'teki görevinden Çölemerik'e gitmek üzere ayrılmıştır.⁵⁸

Hafız Hasan Efendi, Çölemerik Erkek Rüştîye Mektebi muallim-i evvelliğine atanmasını müteakiben önce Karamürsel'e, kısa süre sonra da Adapazarı'na gitmiştir. Hafız Hasan Efendi, Karamürsel'de bulunduğu esnada Karamürsel Kaymakamlığına arzuhâl takdim etmiştir. Arzuhâlinde aile nüfusunun kalabalık, kendisinin rahatsız olduğunu, Çölemerik'e hemen gidemeyeceğini, dilekçe ile durumunun Maarif Nezaretine bildirilmesini istediğini ifade etmiştir. Karamürsel Kaza İdare Meclisi, 19 Aralık 1893 tarihinde Hafız Hasan Efendi'nin arzuhâlinde belirttiği hususların gerçek olduğunu karar altına almıştır. Hafız Hasan Efendi, 25 Aralık 1893 tarihinde Maarif Nezaretine takdim ettiği arzuhâlde de yakalandığı rahatsızlık sebebiyle Adapazarı'nda tedavi gördüğünü, kış mevsimine girilmiş olması sebebiyle havanın soğuk, Çölemerik'in ise uzak olduğunu, sağlığına tamamen kavuşmadan Çölemerik'e gidemeyeceğini, Mart ayı sonuna kadar tedavisine izin verilmesini istediğini belirtmiştir. Evrakın havale edildiği Mekâtib-i Rüştîye İdaresi, 3 Ocak 1894 tarihinde Maarif Meclisinde Hafız Hasan Efendi'nin talebinin görüşülmesi gerektiğini ifade etmiştir. 11 Ocak 1894 tarihinde Maarif Meclisi Hafız Hasan Efendi'nin sağlık sorunlarını gerekçe göstererek 12 Nisan 1894 tarihine kadar izin istediğini, Çölemerik Erkek Rüştîye Mektebi, muallim-i evvelliğine 15 Temmuz 1893 tarihinde becayişle atamasının yapıldığını, bu tarihe kadar memuriyetinden feragat etmesinden dolayı takdire şayan olduğunu ve hâlen ikamet ettiği Adapazarı Kaymakamlığına emirname yazılarak iki hafta içinde Çölemerik'e gönderileceğinin, aksi takdirde yerine başkasının tayin edileceğinin katiyen kendisine bildirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Maarif Nezareti, 29 Ocak 1894 tarihinde Adapazarı Kaymakamlığına tahrirat yazmıştır.⁵⁹ Ancak Hafız Hasan Efendi altı ay geçmesine rağmen Çölemerik'teki görevine başlamıştır. Maarif Meclisine çağrılan Hafız Hasan Efendi, mesafenin uzak olması sebebiyle Çölemerik'e gidemeyeceğini bizzat beyan etmiştir. Bu sebeple 14 Nisan 1894 tarihli Maarif Meclisi kararıyla Edirne vilayetinde Eğridere Erkek Rüştîye

⁵⁶ COA., MF. MKT. 205/35, 7 Mayıs 1894/2 Za 1311; COA., MF. MKT. 206/60, 11 Mayıs 1894/6 Za 1311.

⁵⁷ COA., MF. İBT. 39/42, 27 Ağustos 1894/24 S 1312.

⁵⁸ COA., MF. MKT. 206/29, 9 Mayıs 1894/4 Za 1311; COA., MF. MKT. 197/65, 1 Mart 1894/23 Ş 1311.

⁵⁹ COA., MF. MKT. 194/73, 29 Ocak 1894/22 B 1311.

Mektebi Muallim-i Sânilîğine 300 kuruş maaşla atanmıştır. Maarif Nezareti 24 Nisan 1894 tarihinde Edirne vilayetine bilgi vermiştir.⁶⁰ Maarif Meclisinin 18 Nisan 1894 tarihli kararıyla Çölemerik Erkek Rüştîye Mektebi Muallim-i Evvelîğine 482 kuruş maaşla Dârümuallimîn Rüşdiye Şubesi'nden 1892 yılında şahadetname alarak atanan kişi mezun Çorlulu Ahmet Sezai Efendi olmuştur. Ahmet Sezai Efendi'nin kayıt işlemleri Mekâtib-i Rüştiye İdaresinde 23 Nisan 1894 tarihinde, Muhasebe-i Maarif-i Umumiye'de 3 Mayıs 1894 tarihinde yapılmıştır. Ardından, harcırahı verilerek 11 Haziran 1894 tarihinde Çölemerik'e gönderilmiştir. Maarif Nezareti, 12 Mayıs 1894 tarihinde Van Vilayeti Maarif Müdürlüğüne bu hususta bilgi vermiştir.⁶¹

Ahmet Sezai Efendi, 23 Nisan 1896 tarihinde Maarif Nezaretine takdim ettiği arzuhâl ile iki yıldan beri Çölemerik'te layıkıyla görev yaptığını, hasta olduğunu, rahatsızlığının şiddetini artırdığını, hastalığına dair takdim ettiği rapordan durumunun anlaşılabilirliğini, iklimi müsait başka bir yere tayin edilmesi gerektiğini, aksi takdirde memleketi Çorlu'ya tayinini istediğini belirtmiştir. Tabip raporuna göre Ahmet Sezai Efendi'nin hastalığı kalp çarpıntısı, sıtma ve cildiye ile ilgiliydi. Mekâtib-i Rüştiye İdaresi 8 Haziran 1896 tarihinde Ahmet Sezai Efendi'nin rahatsızlığı sebebiyle açık rüştiye mekteplerinden birine muallim-i evvel tayin edilmesi gerektiğini belirterek evrakı Maarif Meclisine havale etmiştir. Maarif Meclisi, 22 Haziran 1896 tarihinde Ahmet Sezai Efendi'nin Bigadiç Erkek Rüştîye Mektebi muallim-i evvelîğine 400 kuruş maaş ve harcırahla atanmasına karar vermiştir. Ahmet Sezai Efendi'nin kayıt işlemleri, 6 Temmuz 1896 tarihinde Muhasebe-i Maarif-i Umumiye'de, 11 Temmuz 1896 tarihinde Mekâtib-i Rüştiye İdaresinde yapıldı.⁶² Maarif Nezareti 28 Temmuz 1896 tarihinde Van vilayeti ile Hüdavendigâr vilayetine bilgi vererek gereğinin yapılmasını emretti.⁶³ 12 Eylül 1896 tarihinde Çölemerik'teki görevinden ayrılan Ahmet Sezai Efendi, 15 Kasım 1896 tarihinde Bigadiç Erkek Rüştîye Mektebinde göreve başlamıştır.⁶⁴

Van Maarif Muhasebeciliği 23 Eylül 1896 tarihinde Maarif Nezaretine Ahmet Sezai Efendi'nin yerine vekâlet edecek muktendir bir muallim bulunmadığını, Dârümuallimîn-i Rüşti mezunu bir muallim-i evvel tayin edilmesi gerektiğini bildirmiştir ancak bu görev için herhangi bir mezun talip

⁶⁰ COA., MF. MKT. 202/15, 24 Nisan 1894/18 L 1311.

⁶¹ COA., MF. MKT. 206/60, 11 Mayıs 1894/6 Za 1311.

⁶² COA., MF. MKT. 328/10, 27 Temmuz 1896/16 S 1314, lef 3.

⁶³ COA., MF. MKT. 328/10, 27 Temmuz 1896/16 S 1314, lef 4; COA., MF. İBT. 54/71, 7 Eylül 1896/29 Ra 1314.

⁶⁴ COA., MF. MKT. 328/10, 27 Temmuz 1896/16 S 1314, lef 8.

çıkamıştır.⁶⁵ Van vilayeti, münhal bulunan Ahmet Sezai Efendi'nin yerine Dârümuallimîn-i Rüşti mezunu bir muallim-i evvel gönderilmesi gerektiğini 3 Ekim 1896 tarihinde Maarif Nezaretine bildirmiştir.⁶⁶ Van Maarif Muhasebecisi, 27 Ekim 1896 tarihinde Maarif Nezaretine Ahmet Sezai Efendi'nin Bigadiç Erkek Rüştiye Mektebine tayin edildiğini, mektebin bevâb elinde kaldığını, acilen söz konusu yere muallim-i evvel gönderilmesi gerektiğini bildirmiştir.⁶⁷ Van Maarif Muhasebeciliği, 16 Aralık 1896 tarihinde Maarif Nezaretine, daha önceki talebinin aksine Çölemerik Erkek Rüştiye Mektebine Van Rüştiye Mektebinde mevcut iki muallim-i sânîden biri olan Mustafa Efendi'nin terfien muallim-i evvel tayin edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Evrakın havale edildiği Mekâtib-i Rüştiye İdaresi, 23 Ocak 1897 tarihinde rüştiye mektepleri muallim-i evvellerinin Dârümuallimîn Rüştiye Şubesi mezunları arasından tayin edildiğini, mektebe bir muallim-i evvel atanıncaya kadar mektebin vekâleten idare edilmesi hususunda Van vilayetine bilgi verilmesi ve muallim-i evvel tayin edilmesi için evrakın Maarif Meclisine havale edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁸ Maarif Meclisi, 4 Şubat 1897 tarihinde Çölemerik Erkek Rüştiye Mektebi muallim-i evvelliğinin ilan edildiğini, göreve bir talip çıkması halinde talip olan kişinin tayin edileceğini belirterek bu süreç gerçekleşene kadar mektebin vekâleten idare edilmesi gerektiğine karar vermiştir. Maarif Nezareti, 25 Şubat 1897 tarihinde Van Maarif Muhasebe Memurluğuna bilgi vermiştir.⁶⁹ Van Maarif Muhasebeciliği, Maarif Nezaretine, tekrar açıkta kalan Çölemerik Erkek Rüştiye Mektebine bir muallim-i evvel tayin edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Evrakın havale edildiği Mekâtib-i Rüştiye İdaresi, 11 Mart 1897 tarihinde Ahmet Sezai Efendi'nin Bigadiç Erkek Rüştiye Mektebi muallim-i evvelliğine naklen tayin edilmesi sebebiyle Çölemerik Erkek Rüştiye Mektebi muallim-i evvelliği görevinin herhangi bir talip çıkmadığı için hâlâ açık olduğunu belirterek uygun birinin atanması için evrakı Maarif Meclisine havale etmiştir ancak Dârümuallimîn Rüştiye Şubesinden mezun talip çıkmadığı için muallim-i evvel tayin edilmemiştir.⁷⁰ Van Maarif Muhasebe Memurluğu, 21 Aralık 1899 tarihinde Maarif Nezaretine Çölemerik Erkek Rüştiye Mektebi Muallim-i Evvelliğinin uzun zamandan beri açık olduğunu, mektebin vekâleten idare edildiğini, mektebe asaleten bir muallim-i evvelin atanarak gönderilmesi

⁶⁵ COA., MF. MKT. 362/5, 28 Temmuz 1897/27 S 1315.

⁶⁶ COA., MF. İBT. 56/111, 12 Aralık 1896/7 B 1314.

⁶⁷ COA., MF. MKT. 345/10, 14 Aralık 1896/9 B 1314, lef 1.

⁶⁸ COA., MF. İBT. 58/31, 23 Ocak 1897/19 Ş 1314.

⁶⁹ COA., MF. MKT. 337/62, 5 Ekim 1896/27 R 1314.

⁷⁰ COA., MF. İBT. 59/34, 11 Mart 1897/7 L 1314.

gerektiğini bildirmiştir. Evrakın havale edildiği Mekâtib-i Rüştiye İdaresi 8 Şubat 1900 tarihinde Dârümuallimîn-i Rüşî mezunu münasip birinin tayin edilmesi için evrakı Maarif Meclisi'ne havale etti. Maarif Meclisi, 14 Mart 1900 tarihinde söz konusu muallim-i evvelik görevinin gazetelerde ilan edileceğini, göreve talip çıkması halinde bu kişinin tayin edilerek gönderileceğini belirterek vekâletle eğitim müfredatına önem verilmesi Van vilayetine bildirilmesi gerektiğine karar vermiştir. Maarif Nezareti 21 Mart 1900 tarihinde Van Maarif Muhasebeciliği Memurluğuna bu hususta bilgi vermiştir.⁷¹

1896 yılından itibaren Çölemerik Erkek Rüştiye Mektebi Muallim-i Evvelliği Dârümuallimîn Rüştiye Şubesi mezunu talip çıkmadığı için 28 Ağustos 1909 tarihine kadar vekâleten idare edilmiştir.⁷² Seyyid Hasan Hüsnü Efendi mektepte 14 Ağustos 1903 tarihinden itibaren 330 kuruş maaşla muallim-i evvel vekilliği yapmıştır. Hasan Hüsnü Efendi Van'da Müftü Medresesinde tahsil görmüştür. Kendisi, 2 Eylül 1896 tarihinde Derekilisesi Ermeni Mektebi lisân-ı Osmanî muallimliği görevine başlamış, daha sonra Van Şehri'ndeki Şabaniye Mahallesi'nde Dârütedris İptidai Mektebi muallimliği, Çölemerik ve Edremid Erkek Rüştiye Mektepleri Muallim-i Evvel vekillikleri, Burhan-ı Terakki İptidai Mektebi Muallim-i Sâlisliği yapmıştır. Hasan Hüsnü Efendi, 1906 yılında hacca gitmiştir. Hac dönüşünde mektepteki görevine tekrar başlamıştır. Mektebe asaleten muallim-i evvel olarak atanmak istediğini bir arzuhâlde talep ettiyse de bu mümkün olmamıştır.⁷³ 28 Ağustos 1909 tarihine kadar mektepteki görevine

⁷¹ COA., MF. MKT. 495/41, 21 Mart 1900/19 Za 1317.

⁷² 16 Mart 1848 tarihinde açılan Dârümuallimîn-i Rüşî, rüştiye mekteplerinin muallim ihtiyacını karşılamada yetersiz kaldı. Zira rüştiye mekteplerinin sayısı 1870'li yıllardan itibaren hızla arttı. Maarifteki beşerî sermaye sorunu Çölemerik Erkek Rüştiye Mektebine özgü değildi. Birçok rüştiye mektebi muallim bulmakta sorun yaşadı. Örnekler için bk. Biray Çakmak-Başak Kul, "Osmanlı Taşrasında Maarifin Modernleşme Serüveni: Sandıklı Kazası Rüştiye Mektepleri (1886-1908)", *Halil İnalık Armağam-III*, Ed. Ahmet Özcan, Doğubatu Yayınları, Ankara, 2017, s. 325-363; Biray Çakmak, "Gediz Kazası Erkek Rüştiye Mektebi ve Mehmed Emin Efendi'nin Muallim-i Sâni Tayini (1873-1907)", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı 4, Cilt 1, s. 244-250. II. Abdülhamid Dönemi'nde muallim sorununu çözmek için çeşitli çareler arandı. İdadi mekteplerinden şahadetname alarak mezun olanlarla medrese ve rüştiye gibi geleneksel kurumlardan ve modern eğitim kurumlarından mezun olanlar yapılan imtihanlarda başarılı olmaları halinde rüştiye mekteplerinde muallim-i evvel vekili, muallim-i sâni ve muallim-i sâlis olarak istihdam edildiler.

⁷³ COA., MF. MKT. 993/84, 30 Nisan 1907/17 Ra 1325; COA. MF. MKT. 1030/48, 6 Aralık 1907/1 Za 1325.

devam etmiştir.⁷⁴ Van Maarif Müdürlüğü, 12 Ağustos 1909 tarihinde Maarif Nezaretine Hasan Hüsnü Efendi'nin rüştiye mektebi derslerindeki yeterliliğinin vasat, göreve devam ve itinasının âlâ derecede olduğunu, kendisinin, iptidai mektepleri muallim-i evvelliği ya da rüştiye mektepleri muallim-i sânilığında istihdam edilmesinin daha uygun olduğunu bildirmiştir.⁷⁵ Mekâtib-i Rüştiye İdaresi, 19 Ağustos 1909 tarihinde Bitlis vilayetinin talebi üzerine azledilen Siirt Erkek Rüştiye Mektebi Muallim-i Evveli Mustafa Efendi'nin uzun zamandan beri vekâletle idare edilen Çölemerik Erkek Rüştiye Mektebi muallim-i evvelliğine 500 kuruş maaşla asaleten atanmasına karar vermiştir.⁷⁶ Maarif Nezareti, 23 Ağustos 1909 tarihinde Van Maarif Müdürlüğünü bu hususta bilgilendirmiştir.⁷⁷ Ancak Mustafa Efendi'nin buradaki görevi kısa sürdü. Çölemerik Erkek Rüştiye Mektebi Muallim-i Evvel vekâletine Ahmet Efendi tayin edilmiştir. Ahmet Efendi 10 Kasım 1909 tarihinde mektepteki görevine başladı. Maaşı 300 kuruştur. Vekil olduğu için 150 kuruş maaş almıştır.⁷⁸ Ahmet Efendi, Nisan 1910'a kadar görev yapmıştır. 11 Nisan 1910 tarihinde Van Maarif Müdürlüğü Maarif Nezaretine Çölemerik Erkek Rüştiye Mektebi Muallim-i evvelliğinin aksatıldığını, muallim-i evvelliğin on iki seneden beri vekâleten idare edildiğini, asaleten muallim-i evvel atanması gerektiğini bildirmiştir.⁷⁹ Evrakın havale edildiği Mekâtib-i Rüştiye İdaresi 11 Mayıs 1910 tarihinde boş olan muallim-i evvellik görevinin boş olan diğer muallim-i evvellik görevleriyle gazetelerde ilan edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. İlan metninde muallim-i evvellik görevlerine Dârümuallimîn Rüştiye kısmından veya vilayet idadi mekteplerinden mezun olanların Tedrîsât-ı İptidaiye İdaresine müracaat ederek talepte bulunmaları halinde atanacakları bilgisi yer almıştır.⁸⁰ Maarif Nezareti 18 Mayıs 1910'da Van Maarif Müdürlüğüne Muallim-i Evvelliğin boş olduğunun daha önce gazetelerde ilan edildiğini, ancak bu görev için herhangi

---

⁷⁴ COA., MF. İBT. 198/12, 13 Ekim 1907/6 N 1325, lef 4; COA., MF. İBT. 181/111, 13 Ekim 1906/24 Ş 1324; COA., MF. İBT. 212/114, 4 Ağustos 1908/6 B 1326, lef 1; COA., MF. İBT. 218/39, 12 Ocak 1909/19 Z 1326, lef 7; COA., MF. İBT. 233/10, 17 Mayıs 1909/26 R 1327, lef 6; COA., MF. İBT. 232/89, 15 Mayıs 1909/24 R 1327, lef 5.

⁷⁵ COA., MF. İBT. 240/74, 23 Ağustos 1909/6 Ş 1327.

⁷⁶ COA., MF. İBT. 240/26, 19 Ağustos 1909/2 Ş 1327; COA., MF. İBT. 240/41, 19 Ağustos 1909/2 Ş 1327; COA. MF. İBT. 240/38, 19 Ağustos 1909/2 Ş 1327; COA., MF. İBT. 240/55, 22 Ağustos 1909/5 Ş 1327.

⁷⁷ COA., MF. İBT. 240/97, 24 Ağustos 1909/7 Ş 1327.

⁷⁸ COA., MF. İBT. 275/61, 16 Haziran 1910/7 C 1328, lef 3.

⁷⁹ COA., MF. İBT. 397/27, 14 Ekim 1912/3 Za 1330.

⁸⁰ COA., MF. İBT. 271/39, 11 Mayıs 1910/1 Ca 1328.

bir talip çıkmadığını, görevin tekrar ilan edileceğini, göreve talip çıktığı takdirde tayin edilerek gönderileceğini, mahallince muallim-i evvelliğe vilayet idadi mektebi mezunu ve gerekli şartları taşıyan münasip talip bulunması halinde isminin bildirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁸¹ Bu sebeple Çölemerik Erkek Rüştîye Mektebi muallim-i evvelliği vekâletle yürütüldü. Temmuz 1910'dan itibaren Çölemerik Erkek Rüştîye Mektebi muallim-i evvel vekillliğini aynı zamanda Livin Nahiyesi Müdürü olan Mehmet Abbas Efendi yapmaya başlamıştır. Mehmet Abbas Efendi Livin Nahiyeye Müdürlüğü görevinden Temmuz 1911'de idareten ayrılmıştır. Çölemerik Kaymakamlığı, 20 Temmuz 1911 tarihinde Hakkâri Mutasarrıflığına, Mehmet Abbas Efendi'nin mektebe asaleten muallim-i evvel tayin edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Hakkâri Mutasarrıflığı gereğini Van vilayetine bildirmiştir. Van Maarif Müdürlüğü, 1 Ağustos 1911 tarihinde Maarif Nezaretine gereğini arz etmiştir. 22 Ağustos 1911 tarihinde Tedrîsât-ı İptidaiye İdaresi, Mehmet Abbas Efendi'nin asaleten muallim-i evvel atanmasını uygun bulmuştur.⁸² Maarif Nezareti, 4 Eylül 1911 tarihinde Van Maarif Müdürlüğüne İstanbul Mülkî İdadi Mektebi mezunu Mehmet Abbas Efendi'nin 500 kuruş maaşla uzun süredir vekâleten idare edilen Çölemerik Erkek Rüştîye Mektebi Muallim-i Evvelliğine asaleten atandığını bildirmiştir.⁸³ Mehmet Abbas Efendi'nin mektepteki görevi fazla sürmemiştir. Mehmet Abbas Efendi'nin görevinden ayrılması üzerine muallim-i evvelliğe Ahmet Hamdi Efendi vekâlet etmiştir.⁸⁴ Haziran 1912'de mektepteki muallim-i evvel Abdullah Efendi'dir.⁸⁵ Van Maarif Müdürlüğü 9 Ekim 1912 tarihinde Maarif Nezaretine Diyarbakır Dârülmualimîn-i Rüştî Kısmı'ndan mezun Abdullah Efendi'nin Çölemerik Erkek Rüştîye Mektebi muallim-i evvelliğine atandığını, asaletinin tasdik edilmesi gerektiğini bildirmiştir.⁸⁶ Tedrîsât-ı İptidaiye İdaresi'nin hazırladığı 29 Ekim 1912 tarihli kararnameyle Abdullah Efendi'nin asaleten tayini gerçekleşmiştir.⁸⁷ Maarif Nezareti 10 Kasım 1912 tarihinde Abdullah Efendi'nin Muallim-i Evvelliğe asaleten atandığını Van Maarif Müdürlüğüne bildirmiştir.⁸⁸

---

⁸¹ COA., MF. İBT. 272/18, 18 Mayıs 1910/8 Ca 1328.

⁸² COA., MF. İBT. 336/87, 22 Ağustos 1911/26 Ş 1329.

⁸³ COA., MF. İBT. 338/39, 4 Eylül 1911/10 N 1329.

⁸⁴ COA., MF. İBT. 362/77, 9 Mart 1912/20 Ra 1330, lef 6.

⁸⁵ COA., MF. İBT. 401/50, 6 Kasım 1912/26 Za 1330, lef 7.

⁸⁶ COA., MF. İBT. 399/54, 26 Ekim 1912/15 Za 1330.

⁸⁷ COA., MF. İBT. 400/7, 29 Ekim 1912/18 Za 1330.

⁸⁸ COA., MF. İBT. 402/60, 9 Kasım 1912/29 Za 1330.

Çölemerik Erkek Rüştîye Mektebi 1913 yılında Van Vilayeti Umumi Meclisi kararıyla iptidai mektebe dönüştürülmüştür. Maarif Nezareti Vilayet Umumi Meclisinde alınan kararı uygun bulmuştur.⁸⁹ Bu sebeple muallim-i evvel Abdullah Efendi açıkta kalmıştır. Kendisi, evvela, Diyarbakır vilayetinde Tepe Köyü muallimliğine 150 kuruş maaşla atanmıştır. Ardından, Maarif Nezaretine takdim ettiği arzuhâl üzerine 18 Aralık 1913 tarihli kararnameyle Erzurum vilayetinde Tortum Erkek Rüştîye Mektebi Muallim-i Evvelliğine 500 kuruş maaşla başlamıştır.⁹⁰

Çölemerik Erkek Rüştîye Mektebi'ne 1910 yılında asaleten muallim-i sâni tayin edilmiştir. Maarif Nezareti 9 Ağustos 1910 tarihinde Van Maarif Müdürlüğüne Van Askerî Rüştîye Mektebinden mezun olan Abdullah Efendi'nin tedrisatından istifade edileceğinin imtihan evrakından anlaşıldığını, vilayetteki erkek rüştîye mekteplerinden birine muallim-i sâni tayin edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Abdullah Efendi, boş olan Çölemerik Erkek Rüştîye mektebi Muallim-i Sânilliğine atanmıştır. Van Maarif Müdürlüğü, 7 Aralık 1910 tarihinde Maarif Nezaretine bilgi vererek Abdullah Efendi'nin tercüme-i hâl varakasıyla yeterliliğini bildirmiştir.⁹¹ Maarif Nezareti, 25 Ocak 1911 tarihinde Abdullah Efendi'nin Van Maarif Müdürlüğüne kayıt işleminin yapıldığını, tercüme-i hâl varakasının Sicil İdaresi tarafından alıkonulduğunu, ardından da evrakta görülen eksikliğin giderilmesi için iade edildiğini ifade etmiştir.⁹² Van Maarif Müdürlüğü, 25 Temmuz 1911 tarihinde Maarif Nezaretine evraktaki noksanın giderilerek yeniden gönderildiğini, Abdullah Efendi'nin dosya numarasının bildirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Maarif Nezareti 22 Ağustos 1911 tarihinde Van Maarif Müdürlüğüne Abdullah Efendi'nin dosya numarasının 9813 olduğunu bildirmiştir.⁹³ Abdullah Efendi 9 Şubat 1912 tarihi itibarıyla mektepte muallim-i sânilik görevine devam etmiştir.⁹⁴

Mektepte muallim-i sâni vekili, muallim-i sâni ve muallim-i evvel yanında hüsn-i hatt muallimi de görev yapmıştır. Hüsn-i hatt muallimi mektep talebesine müfredat çerçevesinde sülüs ve rikahatları talim ettirmiştir. Çölemerik Erkek Rüştîye Mektebinin hatt muallimliğine 150 kuruş maaşla Hakkâri Livası Muhasebe Mesâlih-i Cârîye Kâtibi Mehmet Hamdi Efendi 27 Ağustos 1892

---

⁸⁹ COA., MF. İBT. 469/99, 3 Aralık 1913/4 M 1332.

⁹⁰ COA., MF. İBT. 472/52, 18 Aralık 1913/19 M 1332.

⁹¹ COA., MF. İBT. 295/7, 1 Ocak 1911/29 Z 1328, lef 2.

⁹² COA., MF. İBT. 299/39, 25 Ocak 1911/24 M 1329.

⁹³ COA., MF. İBT. 337/11, 22 Ağustos 1911/26 Ş 1329.

⁹⁴ COA., MF. İBT. 362/77, 9 Mart 1912/20 Ra 1330, lef 6.

tarihinde atanmıştır. Van Maarif Müdürlüğü el yazısı örneği ile tercüme-i hâl varakasını Maarif Nezaretine göndererek söz konusu görevlinin asaletinin tasdik edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Evrakı görüşen Maarif Meclisi Çölemerik Erkek Rüştüye Mektebi hatt muallimliğine 100 kuruş maaş tahsis edildiği için Mehmet Hamdi Efendi'nin 100 kuruş maaşla istihdam edilmesinin uygun olduğuna, fazla olarak her ay aldığı 50 kuruşun geri alınması gerektiğine karar vermiştir. Maarif Nezareti, 1 Şubat 1893 tarihinde Van Maarif Müdürlüğüne bilgi vererek gereğini yapmasını emretmiştir.⁹⁵ Mehmet Hamdi Efendi, 31 Mart 1912 tarihinde hüsn-i hatt muallimliği görevini sürdürmüştür. Van Maarif Müdürlüğü 31 Mart 1912 tarihinde Mehmet Hamdi Efendi'nin tercüme-i hâl varakası ile şahadetnamesini ve nüfus tezkiresi onaylı suretini Maarif Nezaretine göndermiştir. Maarif Nezareti 22 Nisan 1912 tarihinde Van Maarif Müdürlüğüne Mehmet Hamdi Efendi'nin tercüme-i hâl varakasınının 12541 numaralı dosyaya konulduğunu bildirmiştir.⁹⁶

Mektepte ayrıca bir bevvâb görev yapmıştır. Mektebe 1889 yılında ilk atanan Bevvâb Reşit Efendi'dir. 1893 yılında bevvâblığa Abdullah Efendi tayin edilmiştir.⁹⁷ Fakir/Molla Abdullah Efendi mektepte uzun yıllar görev yaptı. 1909 yılında görevine hâlâ devam etmiştir.⁹⁸

Mektebin Talebe Mevcudu

Çölemerik Erkek Rüştüye Mektebinde talebe sayısı oldukça sınırlı kalmıştır. 12 Mart 1894 tarihinde mektepte birinci sınıfta 19, ikinci sınıfta 6, üçüncü sınıfta 4 olmak üzere toplam 29 talebe kayıtlıdır.⁹⁹ 12 Eylül 1895 tarihinde ihtiyat sınıfında 10, birinci sınıfta 10, ikinci sınıfta 9, üçüncü sınıfta 5 olmak üzere toplam 34 talebe varmıştır.¹⁰⁰ 13 Aralık 1895-12 Mart 1896 tarihleri arasında ihtiyat sınıfında 9, birinci sınıfta 11, ikinci sınıfta 10, üçüncü sınıfta 5 olmak üzere 35 talebe mevcuttur.¹⁰¹ 30 Haziran 1906 tarihinde yapılan yılsonu

⁹⁵ COA., MF. MKT. 159/148, 1 Şubat 1893/14 B 1310.

⁹⁶ COA., MF. İBT. 369/63, 22 Nisan 1912/5 Ca 1330.

⁹⁷ COA., MF. İBT. 41/80, 17 Ocak 1895/20 B 1312.

⁹⁸ COA., MF. İBT. 47/94, 2 Ekim 1895/12 R 1313; COA., MF. İBT. 52/115, 2 Temmuz 1896/21 M 1314; COA., MF. MKT. 308/35, 2 Nisan 1896/18 L 1313; COA., MF. İBT. 212/114, 4 Ağustos 1908/6 B 1326, lef 1; COA., MF. İBT. 218/39, 12 Ocak 1909/19 Z 1326, lef 7; COA., MF. İBT. 233/10, 17 Mayıs 1909/26 R 1327, lef 6; COA., MF. İBT. 232/89, 15 Mayıs 1909/24 R 1327, lef 5.

⁹⁹ COA., MF. İBT. 41/80, 17 Ocak 1895/20 B 1312.

¹⁰⁰ COA., MF. İBT. 47/94, 2 Ekim 1895/12 R 1313.

¹⁰¹ COA., MF. İBT. 52/115, 2 Temmuz 1896/21 M 1314.

imtihanına üçüncü sınıftan 5, ikinci sınıftan 7, birinci sınıftan 19 olmak üzere toplam 31 talebe girmiştir.¹⁰² 14 Mart 1908-13 Haziran 1908 tarihleri arasında talebe mevcudu 33'dür.¹⁰³ 14 Haziran 1908-13 Eylül 1908 tarihleri arasında 28 talebe vardır.¹⁰⁴ 14 Eylül 1908-13 Aralık 1908 tarihleri arasında talebe sayısı 15 ile 26 arasında değişmiştir.¹⁰⁵ 14 Aralık 1908-13 Mart 1909 tarihleri arasında 27 talebe vardır.¹⁰⁶ 20 Haziran 1910 tarihinde yapılan yılsonu imtihanına birinci sınıfta 5, ikinci sınıfta 6, üçüncü sınıfta 3 olmak üzere 14 talebe girmiştir. Birinci sınıfta 4, ikinci sınıfta 3, üçüncü sınıfta 3 talebe sınava girmemiştir. Üç öğrenci şahadetname alarak mezun olmuştur. On öğrenci sınıfını geçmiş, on öğrenci sınıfta kalmıştır. Beş öğrenci üçüncü sınıfa, beş öğrenci ikinci sınıfa geçmiştir.¹⁰⁷ 27 Ekim 1910 tarihinde 20 talebe vardır.¹⁰⁸ 18 Haziran 1912 tarihinde yapılan imtihan-ı umumiye birinci sınıfta 5, ikinci sınıfta 2, üçüncü sınıfta 4 talebe girmiştir. Birinci sınıfta 3, ikinci sınıfta 4 talebe sınava girmemiştir.¹⁰⁹

Farklı tarihlere ait kalitatif verilerden anlaşılacağı üzere mektepteki talebe sayısı son derece azdır. Talebe sayısının az olmasındaki temel sebep Çölemerik'te bir iptidai mektebin olmamasından ileri gelmiştir. Muallim-i Evvel Ahmet Sezai Efendi, bu durumu 13 Eylül 1895 tarihinde hülasa cetveli mütalaa kısmında; Çölemerik Kasabası'nda iptidai mektep olmadığı için ihtiyat sınıfına talebe bulmakta güçlük çekildiği, daha önceki yıllarda iptidai mektep açmaya teşebbüs edildiği, evkâf-ı münderise ile karşılık bulunamadığı ve ahalinin iktisadî durumu iyi olmadığı için iptidai mektep açılmadığı, iptidai mektep olmamasının rüştüye mektebinin gelişmesine engel teşkil ettiği şeklinde ifade etmiştir.¹¹⁰ Van vilayeti, 6 Mart 1909 tarihinde Maarif Nezaretine vilayette yedi tane erkek rüştüye mektebi bulunduğunu, ahalinin himmetsizliği sebebiyle iptidai mekteplerin sayısının arttırılmadığını, rüştüye mekteplerine kaydedilen talebelerden esaslı şekilde istifade edilemediğini, rüştüye mektebi bulunan Çölemerik'te Maarif tarafından iptidai mektep açılmadığını, bir iptidai mektep açılmasının elzem olduğunu, *usûl-ı cedîde* üzere tedrisat yapılmak üzere açılacak

¹⁰² COA., MF. İBT. 198/12, 13 Ekim 1907/6 N 1325, lef 4.

¹⁰³ COA., MF. İBT. 212/114, 4 Ağustos 1908/6 B 1326, lef 1.

¹⁰⁴ COA., MF. İBT. 218/39, 12 Ocak 1909/19 Z 1326, lef 7.

¹⁰⁵ COA., MF. İBT. 233/10, 17 Mayıs 1909/26 R 1327, lef 6.

¹⁰⁶ COA., MF. İBT. 232/89, 15 Mayıs 1909/24 R 1327, lef 5.

¹⁰⁷ COA., MF. İBT. 303/34, 19 Şubat 1911/19 S 1329, lef 3.

¹⁰⁸ COA., MF. İBT. 305/75, 6 Mart 1911/5 Ra 1329, lef 2.

¹⁰⁹ COA., MF. İBT. 401/50, 6 Kasım 1912/26 Za 1330, lef 7.

¹¹⁰ COA., MF. İBT. 47/94, 2 Ekim 1895/12 R 1313.

iptidai mektebe tayin edilecek muallim-i evvel için 150 kuruş, muallim muavini için 100 kuruş, muhtelif masraflar için 545 kuruş olmak üzere aylık toplam 795 kuruşun Maarif bütçesine ilave edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Maarif Nezareti 2 Haziran 1909 tarihinde Van Maarif Müdürlüğüne vilayetler maarif hisse-ianelerinin¹¹¹ 14 Mart 1909 tarihinden itibaren vilayetlere terk edileceğini, bütçe tasdik edildikten sonra yapılacak tebligata göre işlem yapılması gerektiğini bildirmiştir.¹¹² Mektebin uzun süre muallim-i evvel vekiliyle idare edilmesi de talebe sayısının az olmasındaki bir diğer sebebi teşkil etmiştir zira bazı yıllarda az sayıda da olsa talebe mektebi terk ederek medreselere devam etmiştir.¹¹³

Çölemerik'te öğrencilerin önemli bir kısmı başarısız olup derslerinden kalmış olsalar da Maarif Nezareti, şartlar ne olursa olsun öğrencilerin derslere devam etmeleri gerektiğinin altını çizmiş ve muallimlere bu konuyla alakalı telkinlerde bulunmuştur. Nitekim Maarif Nezareti tarafından mektebe devam jurnallerinin mekteplerdeki denetimi ve kontrolü sağlaması açısından en iyi şekilde ve eksiksiz biçimde doldurulması istenmiştir. Aynı şekilde, hulasa cetvellerinin ve imtihan cetvellerinin de istenilen formatlarda yapılması ve varsa eksiklerin tamamlanması emredilmiştir.¹¹⁴ İşbu adımın atılmasıyla Maarif Nezareti, eğitime katılım oranının azalmamasını ve hatta artmasını, mektebin ve öğrencilerin eğitim açısından ne düzeyde olduğunun anlaşılmasını ve yapılması planlanan eğitim politikalarının ve stratejilerinin ihtiyaç odaklı bir hüviyet kazanmasını arzu etmiştir.¹¹⁵

Mektebin Ders Araç-Gereçleri ile İlgili Gelişmeler

Taşrada rüştiye mekteplerinin yaygınlaşmasına binaen ilgili mekteplerin araç-gereç konusunda yaşadıkları sıkıntıların bertaraf edilebilmesi adına 1872 yılında Maarif Kütüphanesi kurulmuştur. İlgili kütüphane, rüştiyelerin idari evraklarını ve ders-arac gereçlerini gönderme işlerinde önemli rol oynamıştır.¹¹⁶ Bu

---

¹¹¹ Maarif hisse ianesi kavramı için bakınız: Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin, Çev. Osman YENER, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

¹¹² *COA., MF. MKT. 1125/37*, 2 Haziran 1909/13 Ca 1327.

¹¹³ *COA., MF. İBT. 52/115*, 2 Temmuz 1896/21 M 1314.

¹¹⁴ İmtihan cetveli için bakınız: *COA., MF. İBT. 412/12*, 26 Kasım 1912/16 Z 1332, Lef 2.

¹¹⁵ *COA., MF. İBT. 41/80*, 13 Mayıs 1894/8 Za 1311; *COA., MF. İBT. 47/94*, 2 Ekim 1895/12 R 1313.

¹¹⁶ Bahri Ata, *Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Bir Ders Araç ve Gereçleri Lojistik Merkezi: Maarif Kütüphanesi (1872-1895)*, *Tarihin Peşinde*, Sayı 1, 2009, s. 29-31.

bağlamda Çölemerik Rüştüyesi için gerekli olan araç-gereçlerin temini adına ilgili kütüphane önemli bir işlev sergilemiştir.

Van Vilayeti Maarif Müdürlüğü, 6 Kasım 1895 tarihinde Van vilayetine Çölemerik Erkek Rüştüye Mektebi'nde harita bulunmadığını, *karaât-ı hamse* haritası gönderilmesi gerektiğini bildirmiştir. Van vilayeti gereğini Maarif Nezaretine arz etmiştir. Evrakın havale edildiği Mekâtib-i Rüştüye İdaresi 2 Aralık 1895 tarihinde Maarif Nezareti Kütüb Anbarı mevcudundan *kataât-ı hamse* haritası ile bir adet Memâlik-i Mahrûse-i Şahane haritası gönderilmesi hususunun Maarif Meclisinde görüşülmesi gerektiğini belirtmiştir. Maarif Meclisi, 17 Aralık 1895 tarihinde haritaların gönderilmesi hususunun Muhasebe-i Maarif-i Umumiye'ye havale edilmesi gerektiğine karar vermiştir. Muhasebe-i Maarif-i Umumiye 31 Aralık 1895 tarihinde Amerika ile Avustralya haritaları mevcudunun kalmadığını, diğerlerinin Kütüb Anbarı mevcudundan gönderilmesi hususuna irade buyrulması gerektiğini ifade etmiştir. Ardından, Maarif Nazırı'nın emir vermesi üzerine haritaları postayla Çölemerik'e göndermiştir. Maarif Nezareti 24 Ocak 1896 tarihinde Van Maarif Müdürlüğüne bilgi vermiştir.¹¹⁷ Haritaların gönderilmesi sürecinin başlamasında Muallim-i Evvel Ahmet Sezai Efendi'nin talebi de dikkate alınmıştır.¹¹⁸

Meklep Binasının Tamiri

Çölemerik Erkek Rüştüye Mektebi Muallim-i Evveli Seyyid Hasan Hüsnü Efendi, 12 Eylül 1907 tarihinde Çölemerik Kaymakamlığına mektep binasının saçakları ile kirişlerinin 1906 yılında yağın aşırı kar ve yağmur sebebiyle zarar gördüğünü, binanın helasının tamamen yıkıldığını, bir heyet tayin edilerek usulen binada keşif yapılması gerektiğini, aksi takdirde daha fazla masraf ortaya çıkacağını bildirmiştir. 18 Eylül 1907 tarihinde Çölemerik Kaza İdare Meclisi, keşif yapılarak inşaat ve tamirat masrafının tespit edilmesine, keşifte Hasan Hüsnü Efendi'nin hazır bulunmasına, Müftü Hacı Yasin Efendi, Kaza İdare Meclisi Azası Derviş Efendi, Bina Ustası Sabık Kaza İdare Meclisi Azası Vartan Ağa'nın görevlendirilmesine karar verilmiştir. İlgili kişiler 18 Eylül 1907 tarihinde yaptıkları keşif sonucunda tamirat ve inşaatın 400 kuruşla gerçekleşeceğini tespit etmiştir. Evrakı Çölemerik Kaymakamlığına takdim ettiler. Kaza İdare Meclisi 1 Ekim 1907 tarihinde 400 kuruşun maarif hisse-i ianesinden senetle alınarak hemen tamirata başlanması ve evrakın Mal Müdürlüğüne havale edilmesi gerektiğine karar vermiştir. Van Maarif Müdürlüğü, 2 Kasım 1907 tarihinde Maarif Nezaretinden 400 kuruşun maarif hisse-i ianesinden sarf edilmesi için izin istedi. Maarif Nezaretine 19 Kasım

¹¹⁷ COA., MF. MKT. 303/5, 24 Ocak 1896/8 Ş 1313.

¹¹⁸ COA., MF. İBT. 52/115, 2 Temmuz 1896/21 M 1314.

1907 tarihinde keşif evrakını göndermiştir.¹¹⁹ Evrakın havale edildiği Muhasebe-i Maarif-i Umumiye 24 Kasım 1907 tarihinde 400 kuruşun bütçenin inşaat tertibinden mahsup edilerek hemen sarf edilmesi ve tasdikli evrakın daha sonra gönderilmesi gerektiğini belirtmiştir. Maarif Meclisi, 16 Aralık 1907 tarihinde Van Maarif Müdürlüğüne telgrafla bu hususta bilgi verilmesine karar vermiştir. Ardından, Maarif Nezareti 31 Aralık 1907 tarihinde Van Maarif Müdürlüğüne telgrafla bilgi vermiştir.¹²⁰

Sonuç

Birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Hakkâri, Doğu Avrupa'da Rusya, Ortadoğu'da İran, Irak ve Suriye arasında köprü görevi kurmuş bölgelerden biridir. Farklı fikirlerin ve kültürlerin aktarılmasına vesile olan Hakkâri, Doğu ile Batı arasında ekonomik, kültürel ve tarihsel öğelerin taşınmasını sağlayan, birçok insanın yollarının kesiştiği İpek Yolu'nun bulunduğu güzergâh üzerindedir. Hakkâri'nin sahip olduğu bu konum, farklı dinî ve etnik toplulukların ilgisini çekmiş ve onlar bölgeyi kendilerine hedef olarak görmüşlerdir. Doğal olarak, Hakkâri, Osmanlı topraklarına yayılmayı stratejik bir hedef olarak gören emperyalist devletleri cezbetmiştir. Aralarında İngiltere, Fransa ve Çarlık Rusya'sı gibi emperyalist güçlerin yer aldığı bu devletler de Osmanlı toprakları üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için en uygun yol olarak imparatorluğun farklı etnik, dinî ve kültürel zenginliklerini barındıran bölgelerinde misyonerlik faaliyetlerine girişmiş ve buralarda yaşayan gayrimüslim nüfusu doğrudan etkisi altına almaya çalışmıştır. Keza bahsi geçen bu faaliyetlerin salimen ifa edilebilmesi için eğitim en uygun enstrüman olarak görülmüş, emperyalist güçler, Osmanlı Devleti içerisindeki eğitim ameliyeleriyle yakından ilgilenmeye başlamışlardır. Anadolu coğrafyasının uç kısmında yer alan ve bölgenin İran'a açılan kapısı konumunda bulunan Çölemerik de sahip olduğu bu mevki sayesinde emperyalist güçlerin odak noktalarından biri haline gelmiş ve XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sert bir güç mücadelesinin peyda olduğu bir "oyun alanına" dönüşmüştür. Emperyalist güçlerin bölgede etkin olmaya başlaması, Osmanlı yönetimini rahatsız etmiş ve imparatorluk, bahsi geçen güçlerle mücadele edebilmek için ivedilikle eğitim alanında var olmaya ve adımlar atmaya çalışmıştır. Nitekim işbu çalışmanın temelini oluşturan Çölemerik Rüştîye Mektebi, bu var oluş hikâyesinin başlangıcını teşkil etmiştir.

XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde tebaanın eğitimi devletin asli işlevleri arasında görülmeye başlanmıştır. Modernleşme süreciyle paralel işleyen süreçle birlikte çok sayıda modern eğitim kurumu açılmıştır. II. Mahmut

¹¹⁹ COA., MF. MKT. 1033/21, 2 Ocak 1908/28 Za 1325.

¹²⁰ COA., MF. MKT. 1033/5, 31 Aralık 1907/26 Za 1325.

Dönemi'nden itibaren rüştüye mektepleri belirtilen kapsamda tesis edilmiştir. Tanzimat Dönemi'nde özellikle vilayet ve sancak merkezlerinde rüştüye mektepleri açılmıştır. 1869 yılında Maarif Nizamnamesi'nin yayınlanmasından sonra rüştüye mekteplerinin sayısı hızla artmıştır. Birçok kaza ve nahiye merkezinde rüştüye mektebi açılmıştır. Rüştüye mektepleri bazı yerlerde çeşitli sebeplerle daha geç tarihlerde açılabilmiştir. Bu okullar sayesinde Müslüman çocuklar ilk defa modern eğitim kurumlarında eğitim görme imkânına kavuşturmuştur.

Çölemerik Erkek Rüştüye Mektebi 1889 yılında açılmıştır. Mektebin açılmasında devletin benimsediği maarif politikaları yanında yukarıda da bahsedildiği üzere misyonerlik faaliyetleri etkili olmuştur. Mahallî idareciler mektebin açılma gerekçeleri arasında İngiliz ve Amerikan Protestan misyonerlerin faaliyetlerini özellikle ifade etmişlerdir. Devlet görevlileri, eğitim hizmeti vermediği takdirde misyonerlerin etkilerini artıracaklarını belirtmişlerdir. Çölemerik Erkek Rüştüye Mektebi, 1913 yılında iptidai mektebe dönüştürülmüştür zira kasabada daha önce Maarif İdaresi tarafından açılarak idare edilen bir iptidai mektep yoktur. Doğal olarak bu durum da rüştüye mektebinin terakkisindeki başlıca engeli teşkil etmiştir. Mektep, muallim temininde ciddi sorunlar yaşamıştır ancak bu sorunlar, Çölemerik Erkek Rüştüye Mektebine özgü değildir. Maarif Nezareti, ilk yıllarında mektebe muallim-i evvel atayamamıştır. Mektep mahallî ulemasından Yasin Efendi tarafından vekâleten idare edilmiştir. Sonraki yıllarda mektebe bir muallim-i evvel tayin edildi. Ancak muallim-i evvel tayini çoğu zaman mümkün olmamıştır. Mehmet Vahit Efendi ve Ahmet Sezai Efendi'den sonra mektebe uzun bir süre boyunca asaleten muallim-i evvel tayin edilememiştir. Mektep uzun yıllar muallim-i evvel vekilleri tarafından idare edilmiştir. II. Meşrutiyet Dönemi'nde ise mektebe muallim-i sâninin de tayin edildiği bilgisine ulaşılmıştır.

Mektep, talebe sayısı bakımından beklenen düzeyde gelişme gösterememiştir zira mektepte talebe sayısı kırkı geçmemiştir. Bu sebeple şehadetname alarak mektepten mezun olan talebe sayısı son derece sınırlı kalmıştır. Taşra bürokrasisinin ihtiyaç duyduğu memur ve kâtip sayısı dikkate alındığında mezun sayısı son derece azmıştır. Mezun talebelerin eğitimlerini devam ettirebilecekleri bir üst derecede eğitim kurumu da açılmamıştır. Mektep mezunları muhtemelen medreselerde eğitimlerine devam etmiştir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti, sınırlı beşerî olanaklara ve fiskal imkânlarına rağmen Anadolu'nun en ücra köşesinde modern bir eğitim kurumu açarak tebaasına eğitim alma imkânı vermeye çalışmıştır.

Sonuç olarak, Çölemerik Erkek Rüştüye Mektebi, Hakkâri sancağında modern manada eğitim-öğretim faaliyetlerinin başlangıç noktasını teşkil etmiş, aynı zamanda, coğrafi koşullardan ötürü devlet otoritesinin görece düşük

olduğu ve hem misyonerlerin hem de bölgede yaşayan gayrimüslimlerin sükunetini bozan ve imparatorluğu parçalamaya çalışan emperyalist politikaların yürütüldüğü bir bölgede verilmeye çalışılan mücadelenin temel noktasını oluşturmuştur.

Teşekkür

Makaleye ciddi eleştiriler yönelterek katkıda bulunan Dr. Mehmet Talha Kalkan'a teşekkürü borç bilirim – S.E.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşinleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (COA)

Sadâret, Mektûbî Kalemi Belgeleri (A. MKT)

103/64, 8 Aralık 1847/29 Z 1263.

Sadâret Mektûbî Kalemi, Umûm Vilâyet Yazışmalarına Ait Belgeler (A. MKT. UM)

11/73, 28 Mart 1850/14 Ca 1266.

Sadâret, Mektûbî Kalemi, Mühimme Kalemi Belgeleri (A.MKT. MHM)

489/25, 5 Nisan 1886/1 B 1303.

Dâhiliye Nezâreti, Mektûbî Kalemi Belgeleri (DH. MKT)

1366/82, 20 Eylül 1886/21 Z 1303.

1387/30, 25 Aralık 1886/28 Ra 1304.

1468/43, 6 Aralık 1887/20 Ra 1305.

Dâhiliye Nezâreti, Tesri-i Muâmelât Belgeleri (DH. TMIK. M)

10/53, 19 Temmuz 1896/8 S 1314.

149/19, 25 Temmuz 1903/29 R 1321.

Hâriciye Nezâreti İdârî Kısım Belgeleri (HR. İD)

1806/31, 25 Haziran 1914.

Maârif Nezâreti, Tedrîsât-ı İbtidâiye Belgeleri (MF. İBT)

181/111, 13 Ekim 1906/24 Ş 1324.

198/12, 13 Ekim 1907/6 N 1325.

199/31, 2 Aralık 1907/26 L 1325.

212/114, 4 Ağustos 1908/6 B 1326.

218/39, 12 Ocak 1909/19 Z 1326.

23/116, 19 Eylül 1889/23 M 1307.

232/89, 15 Mayıs 1909/24 R 1327.

- 233/10, 17 Mayıs 1909/26 R 1327.
240/26, 19 Ağustos 1909/2 Ş 1327.
240/38, 19 Ağustos 1909/2 Ş 1327.
240/41, 19 Ağustos 1909/2 Ş 1327.
240/55, 22 Ağustos 1909/5 Ş 1327.
240/74, 23 Ağustos 1909/6 Ş 1327.
240/97, 24 Ağustos 1909/7 Ş 1327.
271/39, 11 Mayıs 1910/1 Ca 1328.
272/18, 18 Mayıs 1910/8 Ca 1328.
275/61, 16 Haziran 1910/7 C 1328.
29/123, 25 Temmuz 1892/29 Z 1309.
295/7, 1 Ocak 1911/29 Z 1328.
299/39, 25 Ocak 1911/24 M 1329.
303/34, 19 Şubat 1911/19 S 1329.
305/75, 6 Mart 1911/5 Ra 1329.
336/87, 22 Ağustos 1911/26 Ş 1329.
337/11, 22 Ağustos 1911/26 Ş 1329.
338/39, 4 Eylül 1911/10 N 1329.
362/77, 9 Mart 1912/20 Ra 1330.
369/63, 22 Nisan 1912/5 Ca 1330.
39/42, 27 Ağustos 1894/24 S 1312.
397/27, 14 Ekim 1912/3 Za 1330.
399/54, 26 Ekim 1912/15 Za 1330.
400/7, 29 Ekim 1912/18 Za 1330.
401/50, 6 Kasım 1912/26 Za 1330.
402/60, 9 Kasım 1912/29 Za 1330.
41/80, 17 Ocak 1895/20 B 1312.
469/99, 3 Aralık 1913/4 M 1332.
47/94, 2 Ekim 1895/12 R 1313.
472/52, 18 Aralık 1913/19 M 1332.
52/115, 2 Temmuz 1896/21 M 1314.
54/71, 7 Eylül 1896/29 Ra 1314.
56/111, 12 Aralık 1896/7 B 1314.
58/31, 23 Ocak 1897/19 Ş 1314.

59/34, 11 Mart 1897/7 L 1314.

Maârif Nezâreti, Mektûbî Kalemi Belgeleri (MF. MKT)

1030/48, 6 Aralık 1907/1 Za 1325.

1033/21, 2 Ocak 1908/28 Za 1325.

1033/5, 31 Aralık 1907/26 Za 1325.

104/104, 29 Aralık 1888/25 R 1306.

1058/36, 1 Nisan 1908/1 Ca 1326.

1125/37, 2 Haziran 1909/13 Ca 1327.

114/5, 19 Kasım 1889/25 Ra 1307.

115/39, 15 Ocak 1890/23 Ca 1307.

117/17, 16 Nisan 1890/25 Ş 1307.

121/102, 14 Ekim 1890/29 S 1308.

137/57, 21 Mart 1892/21 Ş 1309.

159/148, 1 Şubat 1893/14 B 1310.

194/73, 29 Ocak 1894/22 B 1311.

197/65, 1 Mart 1894/23 Ş 1311.

202/15, 24 Nisan 1894/18 L 1311.

205/35, 7 Mayıs 1894/2 Za 1311.

206/29, 9 Mayıs 1894/4 Za 1311.

206/60, 11 Mayıs 1894/6 Za 1311.

240/19, 19 Aralık 1894/20 C 1312.

303/5, 24 Ocak 1896/8 Ş 1313.

308/35, 2 Nisan 1896/18 L 1313.

328/10, 27 Temmuz 1896/16 S 1314.

337/62, 5 Ekim 1896/27 R 1314.

345/10, 14 Aralık 1896/9 B 1314.

362/5, 28 Temmuz 1897/27 S 1315.

495/41, 21 Mart 1900/19 Za 1317.

91/50, 8 Temmuz 1886/6 L 1303.

993/84, 30 Nisan 1907/17 Ra 1325.

Bâb-ı Âlî Bünyesindeki Diğer Dâirelere Ait Belgeler, Şûrâ-yı Devlet Belgeleri (ŞD)

1882/14, 24 Aralık 1895/7 B 1313.

1255-1309 Yılları İrâdeleri, Meclis-i Vâlâ

138/3806, 5 Nisan 1849/12 Ca 1265.

532/23870, 5 Haziran 1865/10 M 1282.

Resmî Yayınlar

Vilâyet Sâlnâmeleri

1871/H.1288 Erzurum Vilâyeti Sâlnâmesi.

1872/H.1289 Erzurum Vilâyeti Sâlnâmesi.

1873/H.1290 Erzurum Vilâyeti Sâlnâmesi.

1874/H.1291 Erzurum Vilâyeti Sâlnâmesi.

1874/H.1292 Erzurum Vilâyeti Sâlnâmesi.

1899/H.1315 Van Vilâyeti Sâlnâmesi

Devlet Sâlnâmeleri

1865/H.1282 Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye.

1881-1882/H.1299 Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye.

Nizâmnâmeler

4 Temmuz 1869/24 Cemâzî'e'l-evvel 1286 Tarihli Ma'ârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi, Düstur, I. Tertib, 2. Cilt, Matbaa-ı Âmire, Dersaadet 1289.

Kitaplar, Makaleler ve Tezler

AKYÜZ Yahya (2011) *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara.

ALKAN Mehmet Ö. (2000) *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri (1889-1924)*, Devlet İstatistik Matbaası, Ankara.

ANTEL Sadettin Celal (1940) *Tanzimat Maarifi*, Tanzimat I, İstanbul.

ANZERLİOĞLU Yonca (2000) *Nasturiler*, Tamga Yayınları, Ankara.

ATA Bahri (2009) Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Bir Ders Araç ve Gereçleri Lojistik Merkezi: Maarif Kütüphanesi (1872-1895), *Tarihin Peşinde*, Sayı 1, s. 27-36.

BALTACI Cahit (2002) Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim, *Türkler*, Cilt 11, Ankara, s. 455-482.

BİLİM Cahit Yalçın (2002) *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

BULUÇ Bekir (1997) Tanzimat Döneminde İlköğretim, *Çağdaş Eğitim Dergisi*, Sayı 232, s. 36-39.

ÇAKMAK Biray (2017) Gediz Kazası Erkek Rüşdiye Mektebi ve Mehmed Emin Efendi'nin (1873-1907) Muallim-i Sâni Tayini, *Modern Türklük Araştırma Dergisi*, Cilt 14, Sayı, s. 234-262.

- ÇAKMAK Biray-KUL Başak (2017) Osmanlı Taşrasında Maârifin Modernleşme Serüveni: Sandıklı Kazası Rüştüye Mektepleri (1886-1908), *Halil İnalçık Armağanı- III*, Ed. Ahmet Özcan, Doğubatı Yayınları, Ankara, s. 318-368.
- DEMİREL Fatih (2012) Osmanlı Eğitim Sisteminin Modernleşmesi Sürecinde Hiyerarşi, *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 25, Sayı 2, s. 507-530.
- DENİZ Sabri Mehmet (2021) *XIX. Yüzyıl Hakkâri ve Çevresinde Kürt-Nasturi İlişkileri*, Basılmamış Doktora Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Mardin.
- ERDOĞAN Serkan (2021) Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Hakkâri Doğumlu Memurlar, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 14, Sayı 1, Uşak, s. 122-138.
- KOÇER Hasan Ali (1970) *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- KODAMAN Bayram (1991) *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- KORKMAZ Engin (2021) *1914-1924 Yılları arasında Hakkâri’deki Nasturi Olayların Sosyo-Politik Analizi*, Basılmamış Doktora Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- MAHMUD CEVAD (1338) *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı*, Matbaa-ı Âmire, İstanbul.
- NURDOĞAN Arzu M. (2018) Modernleşme Döneminde Osmanlı’da İlköğretim (1869-1917), Çamlıca Basım Yayın, Ankara.
- ÖNTUĞ Mustafa Murat-UYGUN Kamil (2012) İdâdinin Son Yıllarından Liseye: Karesi Sultânisi (1913-1923), *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 15, Sayı 28, 2012, s. 129-156.
- ÖZGEN Özden (2018) Cumhuriyet öncesi Hakkâri’de Eğitim, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 10, Sayı 23, Burdur, s. 27-47.
- ÖZKAN Ela (2017) *19. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin İdari Taksimatı (1839-1914)*, Basılmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Elazığ.
- (2018) 19. Yüzyılda Hakkâri’nin İdari Taksimatındaki Değişiklikler (1839-1925), *The Journal of Academic Social Science Studies*, Sayı 65, s. 385-392.
- ÖZTÜRK Cemil (2008) Rüştüye, *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 35, İstanbul, s. 300-302.

- SOMEL Selçuk Akşin (2010) *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908), İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, Çev. Osman YENER, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ŞAHİN Ayşegül Altınova (2018) *Osmanlı Devleti'nde Rüşdiye Mektepleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ŞEMSEDDİN Sami (2005) *Kâmûs-i Türkî*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- ŞİŞMAN Adnan (2004) *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- TUNCEL Metin (1997) *Hakkâri Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 15, İstanbul, s. 205-207.
- UNAT Faik Reşit (1946) *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- YILDIZ Mehmet Zeydin – DENİZ Orhan (2016) Maarif Salnamelerine Göre 19. Yüzyıl Sonunda Van'da Eğitim ve Kültürel Hayat, *Doğu Coğrafya Dergisi*, Cilt 21, Sayı 35, 2016, s. 197-208.